

10 JAAR ARMOEDEBAROMETERS:

EEN TRIESTIG BEELD VAN EEN DECENNIUM

“Ik ben die hele cijferdiscussie zat. Elk jaar
verschijnen er dikke armoederapporten en
-jaarboeken van allerlei onderzoekers, organisaties en
beleidsniveaus. Die kosten allemaal handenvol geld
terwijl er niet altijd iets mee gebeurt.”

---

*Zuhal Demir,
federaal staatssecretaris armoedebestrijding¹*

1. ARMOEDE, 10 JAAR LANG GEWIKT EN GEWOGEN

INLEIDING

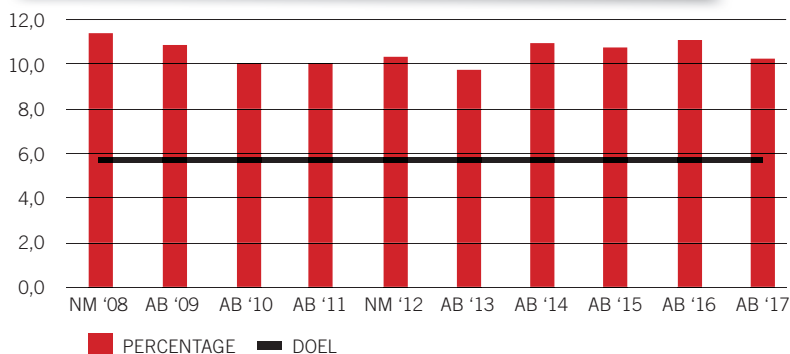
Hoe is armoede geëvolueerd sinds de start van Decenniumdoelen in 2007? Is er vooruitgang of achteruitgang? Zijn andere gezinnen arm geworden of zijn het dezelfde gezinnen? In dit hoofdstuk leggen we de tien Armoedebarmeters naast elkaar. In een volgend hoofdstuk resumeren we de conclusies.

DE ZEVEN DECENNIUMDOELEN GEWOGEN

1. Hoeveel armen zijn er?

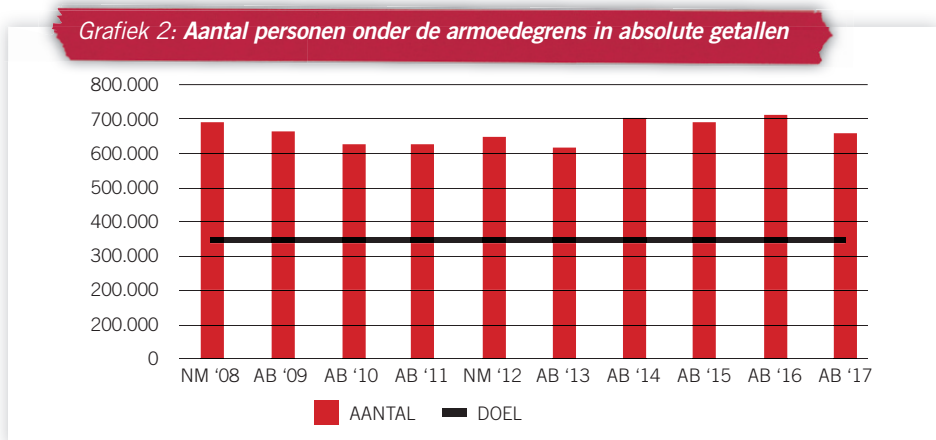
In 2006 leefde 11,4% van de Vlamingen onder de armoedegrens. In 2015 is dit 10,3% geworden. Gedurende de 10 Armoedebarmeters is het aantal mensen die leven onder de armoedegrens steeds blijven schommelen tussen de 10 en 11%.

Grafiek 1: Aantal personen onder de armoedegrens in procenten

De Armoedebarmeter van 2008, onze nulmeting, bepaalde het DCD-doel: een halvering van het aantal mensen die onder de armoedegrens leven. Dit werd vastgelegd op 5,7%. De zwarte lijn in de eerste grafiek toont de ambitie: na 10 jaar armoedebestrijding is de halvering nog ver weg. Ongeveer nog 5 pcp te gaan. **Het Decenniumdoel, een halvering van de armoede, wordt niet gehaald.**

Percentages zeggen veel, maar tegelijkertijd blijven ze heel abstract. Percentages kunnen ook een realiteit verdoezelen. Omwille van de bevolkingsaan groei is 10% in 2006 niet hetzelfde als 10% in 2015. In de tweede grafiek vertalen we deze percentages naar het effectief aantal personen die leven onder de armoedegrens.

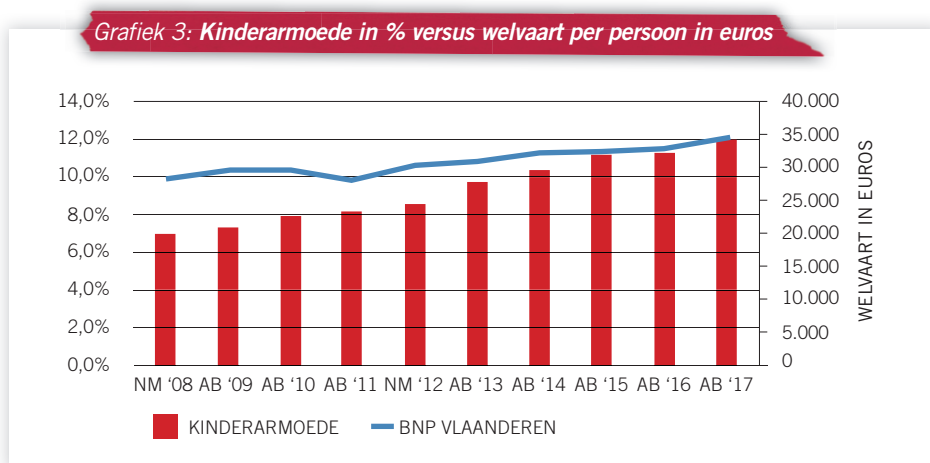
In 2006 leefden 693.000 personen onder de armoedegrens. Een halvering betekent 346.500 personen minder. In 2015 leven er echter 663.750 mensen onder de armoedegrens: dit zijn amper 30.000 personen minder. In percentages is de daling groter, meer dan 1%. Maar in realiteit betekent deze 1% dus amper iets.

*10 jaar armoedebestrijdingsbeleid heeft een muis gebaar.
Na 10 jaar blijven er ongeveer evenveel mensen leven in armoede.*

Bovenstaande grafieken zijn gebaseerd op de EU-Silc gegevens. De gegevens worden verkregen op basis van enquêtes bij duizenden gezinnen in België. Om de drie jaar roteert het panel. Hierdoor kunnen lichte schommelingen ontstaan. Vandaar het belang van de foutenmarge. Bovenstaande cijfers werken met een foutenmarge van 2%. Alle schommelingen vallen binnen de foutenmarge. Door het herrekenen naar absolute getallen kunnen we beter aantonen hoe hardnekkig en constant armoede in Vlaanderen (België) is.

Kind en Gezin werkt met een andere indicator, een indicator die kinderarmoede meet. Deze indicator wordt berekend op basis van alle kinderen geboren in het desbetreffende jaar. De indicator vlakt grote schommelingen uit door de vorige jaren

mee op te nemen². Deze indicator meet de armoede bij gezinnen met zeer jonge kinderen. In tegenstelling tot de vorige cijfers zien we in grafiek 3 een zeer duidelijke trend.

Sinds 2006 stijgt de kinderarmoede gestadig in Vlaanderen: van 6,9% tot 12% in 2015. Bijna een verdubbeling!

De Vlaamse doelstelling om de kinderarmoede te halveren is m.a.w. onbereikbaar met hetzelfde beleid.

Kinderarmoede halveren vraagt een ander armoedebestrijdingsbeleid.

In grafiek 3 plaatsen we de evolutie van kinderarmoede ten opzichte van de evolutie van de welvaart in Vlaanderen. Hier bekijken we de gemiddelde welvaart per persoon uitgedrukt in euro's. Sinds 2006 neemt de gemiddelde welvaart gestadig toe: van 28.500 tot 34.200 EUR in 2015. Enkel tijdens de economische crisis van 2008 nam de gemiddelde welvaart iets af. Het jaar daarop werd het vorige jaar echter meer dan goedge maakt. Als we de welvaart in Vlaanderen Europees vergelijken, dan scoren we sterk. Enkel Luxemburg, Ierland, Nederland, Oostenrijk, Zweden, Duitsland en Denemarken doen het iets beter. Er is dus voldoende welvaart in Vlaanderen.

We plaatsen de lijn van de welvaart in contrast met de lijn van kinderarmoede. Hoe rijker we worden, hoe meer kinderarmoede, is de vaststelling. Nochtans is er vol-

doende welvaart in Vlaanderen. De vraag naar herverdeling wordt hierdoor scherp gesteld. We kunnen ons bovendien afvragen of armoedebestrijding wel een prioriteit is voor deze regeringen.

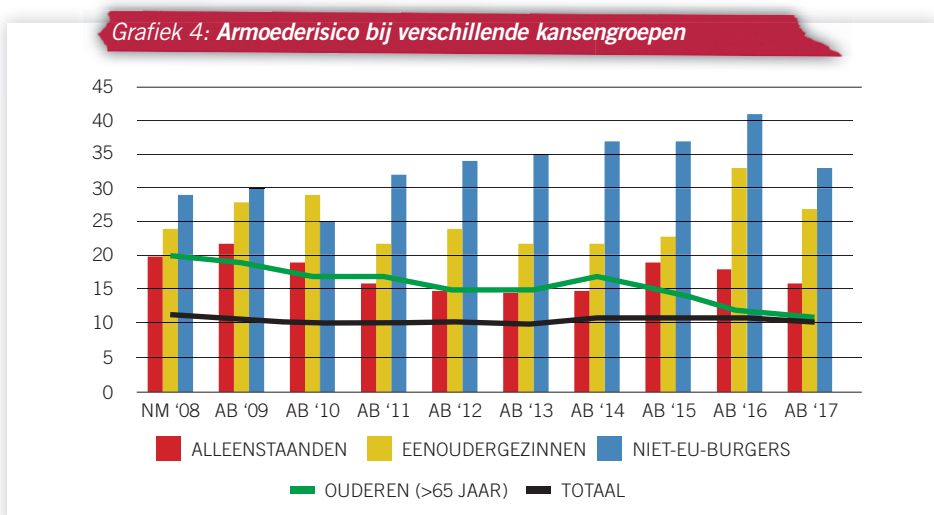
Het Decenniumdoel, een halvering van de armoede, wordt niet gehaald, meer, er is nog geen begin van een vermindering van de armoede. De Vlaamse en federale doelen tegen 2020, zijn meer dan onhaalbaar.

10 jaar armoedebestrijdingsbeleid betekent dus niet minder armen, integendeel. Armoede blijft ondanks alle mooie woorden en beloften constant hoog. De kinderarmoede-indicator toont bovendien aan dat armoede ondanks de stijgende welvaart geen topprioriteit is.

2. De kleuren van armoede

De stijgende kinderarmoede die Kind en Gezin noteert bij de jongste kinderen treft vooral gezinnen waarvan de moeder komt uit een niet-EU-land. Meer dan 57% van de jongste kinderen die leven in een kansarm gezin hebben een migratie-achtergrond. Armoede heeft een kleur gekregen. Maar niet enkel een kleur.

Grafiek 4 bekijkt vier groepen van mensen die meer kans hebben om arm te zijn: ouderen, alleenstaanden, eenoudergezinnen en niet-EU-burgers. De zwarte lijn duidt het algemene armoedecijfer. Hierboven zagen we reeds dat dit cijfer steeds schommelt tussen de 10 en 11%.

De groene lijn duidt het armoederisico bij ouderen. Hier zien we een dalende trend: 20% van de personen ouder dan 65 jaar leven in 2006 onder de armoedegrens, in 2015 nog 11%. De stijgende welvaart vanaf de jaren 50 en de aandacht voor armoede onder ouderen levert een duidelijk positief resultaat op. Armoede is dus te bestrijden als je zowel werkt aan de sociale zekerheid (de hoogte van de pensioenen) als aan de arbeidsomstandigheden.

Voor de drie andere groepen is de evolutie echter helemaal niet zo positief.

20% van de alleenstaanden leefde in 2006 onder de armoedegrens, in 2015 was dit nog 16%. Sinds 2009 blijft het aantal kansarme alleenstaanden schommelen rond de 16%. 24% van de eenoudergezinnen leefde in 2006 onder de armoedegrens. Dit stijgt tot 29% in 2008 om dan in 2015 te eindigen op 27%. Sinds de nulmeting van de Armoedebaarometer meten we dus een stijging met 3 procentpunt. 29% van de niet-EU-burgers leefde in 2006 onder de armoedegrens. In 2015 was dit cijfer gestegen tot 33% voor niet-EU-burgers. Sinds de nulmeting van de Armoedebaarometer meten we dus een stijging met 4 procentpunt.

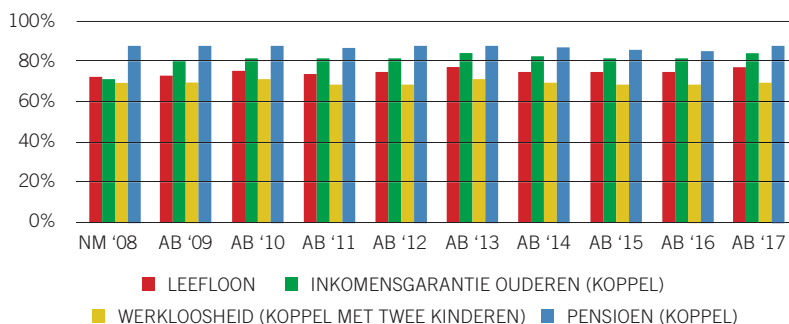
Armoede krijgt met andere woorden meerdere kleuren. Sommige groepen gaan vooruit op de armoedeladder, verontrustend is echter dat eenoudergezinnen en gezinnen met een migratieachtergrond er op achteruit gaan. Nochtans blijkt uit de evolutie van andere groepen dat vooruitgang mogelijk is mits o.a. een betere sociale zekerheid en betere arbeidsomstandigheden.

3. Hoe arm is arm?

Meer dan 650.000 mensen leven in 2015 onder de armoedegrens. De huidige lage sociale minima zijn geen antwoord, maar zijn een deel van het structureel armoedeprobleem. Grafiek 5 biedt ons meer inzicht in de evolutie van de uitkeringen. We bekijken hier hoever deze uitkeringen verwijderd (in positieve of negatieve zin) zijn van de armoedegrens.

Het minimumpensioen en de InkomensGarantie voor Ouderen zitten minimaal 12 tot 16% verwijderd van de armoederisicodrempel. Het minimumpensioen is sinds 2006 vrij stabiel gebleven rond de 88%, enkel in de jaren 2012 tot 2014 verhoogde de afstand met 3 pcp. De IGO startte zeer laag in 2006: 29 pcp verwijderd van de armoederisicodrempel. In 2007 noteerden we een sprong van 10 pcp en sindsdien blijft het IGO schommelen rond de 84%.

Grafiek 5: Afstand van sociale minima tot armoedegrens

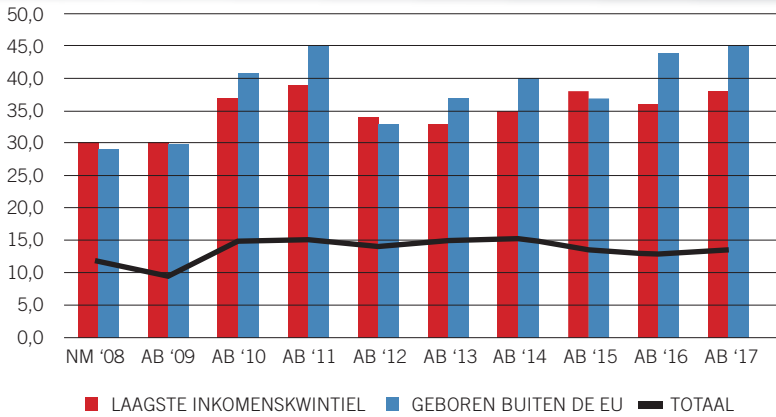
Wie een leefloon heeft, is ver verwijderd van de armoederisicogrens. In 2006 28 pcp verwijderd en sindsdien is de kloof met de armoederisicogrens licht vermindert tot 23 pcp. Wie een werkloosheidsvergoeding ontvangt, wordt financieel “gestraft”. In 2006 bedroeg de kloof 30 pcp, in 2015 is de werkloosheidsuitkering nog steeds 30 pcp verwijderd van de armoederisicogrens.

De grafiek toont de beperkte schommelingen: sinds 2006 zijn de minima nagenoeg constant gebleven, en dit ondanks alle beloften. De federale belofte om de minima op te tillen tot de armoederisicogrens is sinds de laatste beleidsbrief³ ook verlaten. “Sociale minima mogen niet significant onder de armoederisicogrens liggen”. De Vlaamse ambitie uit het pact 2020 dat iedereen een inkomen heeft dat de Europese armoederisicodrempel bereikt, wordt zo onhaalbaar.

Het Decenniumdoel, voor elk gezin minstens een inkomen dat de Europese armoederisicodrempel bereikt, wordt ook na 10 jaar armoedebestrijdingsbeleid niet gehaald.

De grote kloof tussen de reële inkomens en de armoederisicodrempel vertaalt zich tevens in het subjectief gevoel van mensen. De volgende grafiek toont de evolutie van het subjectief gevoel van armoede. In tegenstelling tot vorige grafieken die gebaseerd zijn op het huishoudinkomen van het jaar voorafgaand aan de survey, toont deze grafiek hoe de situatie was van het gezin op het moment van de afname van de survey, met name medio 2015. De subjectieve armoede-indicator loopt dus een jaar voorop op die van de armoederisico-indicator. 2015 is ook het jaar waar de regeringen de grote besparingen hebben aangekondigd en uitgevoerd (zie verder).

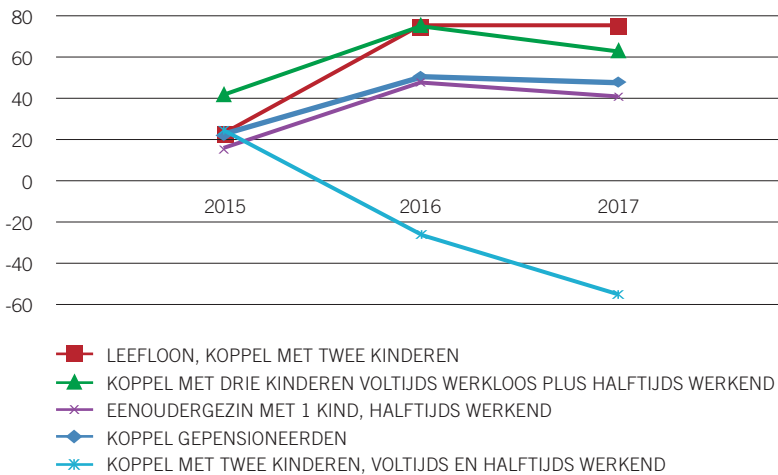
Grafiek 6: Evolutie van de subjectieve armoede, globaal en voor twee kansengroepen

In 2006 voelden 11,7% zich arm en dit verergert met de economische crisis tot ongeveer 15,3% in 2012 om dan terug te dalen tot 13,6% in 2015. Sinds de nulmeting betekent dit een stijging van 2 procentpunt.

In 2006 ligt het subjectief armoederisicogevoel ongeveer even hoog als het effectief armoederisico-percentage (amper 0,3 pcp verschil). Maar in 2015 is het verschil gegroeid tot 3,3 pcp!

Grafiek 7: Wie betaalt de besparingen?

Deze groeiende kloof heeft onder meer te maken met de lasten die gezinnen dragen sinds 2015. De besparingen die vanaf september 2015 in voege traden beïnvloedden het aanvoelen van mensen.

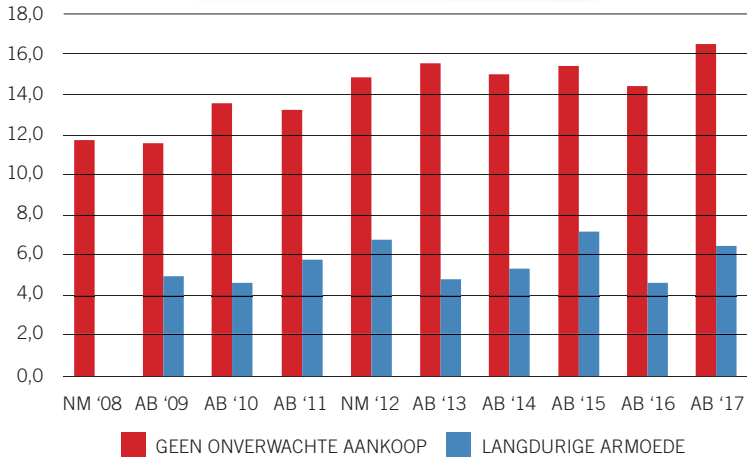
Grafiek 7 resumeert de gevolgen van de besparingen voor 5 types van gezinnen⁴. Enkel de gezinnen waar een gezinslid voltijds werkt, blijven gespaard van de besparingsgevolgen. De gevolgen van de maatregelen op federaal en Vlaams niveau zijn negatief voor gezinnen die leven met een uitkering, met een pensioen of die half-tijds werken zoals eenoudergezinnen. De hogere energiefactuur, de indexsprongen, de hogere kosten voor kinderopvang en zorg, ... wegen zwaar door op het huishouden. In 2016 en 2017 houden gezinnen maandelijks gemiddeld 50 euro minder over.

Het subjectief armoedegevoel is niet enkel gebaseerd op wat er gebeurt aan besparingen, maar tevens op wat mensen kunnen of niet kunnen uitgeven. Grafiek 8 toont het percentage personen die zich geen onverwachte grote aankoop van meer dan 1000 euro kunnen veroorloven. We bekijken in deze grafiek ook de evolutie van de langdurige armoede.

In 2006 kon 11,8% van de bevolking zich geen onverwachte grote aankoop veroorloven. Dit percentage stijgt gestaag tot 16,5% in 2015. Ook hier is de vergelijking met het armoederisico-percentage (grafiek 1) leerzaam: de percentages liggen in 2006 hier heel dicht bij elkaar (amper 0,4 pcp verschil). In 2015 liggen ze echter ver uit elkaar, m.n. een kloof van 6,2 pcp !

Wie zich geen onverwachte grote aankoop kan veroorloven hoeft daarom nog niet arm te zijn. Maar dit type gezin leeft wel steeds rond de grens van armoede en er moet bovendien niets gebeuren of ze tuimelt in de armoede. De gevolgen van de besparingen zijn voor deze gezinnen die op de grens van armoede leven dan ook uitermate ernstig: de besparingen duwen ze immers richting armoederisicogrens.

Grafiek 8: Diepte van de armoede

De grafiek toont eveneens de evolutie van de langdurige armoede en dit met cijfers vanaf 2007. Langdurige armoede betekent zich zowel in het huidige als in de voorbije twee jaar onder de armoederisicodrempel bevinden.

In 2007 was 5% van de bevolking langdurig arm en dit evolueert negatief tot 6,4% in 2015.

Hoe arm is arm? Wie de verschillende grafieken na elkaar leest, wordt moedeloos. 10 jaar armoedebestrijding helpt gezinnen niet uit de armoede, maar houdt ze in de armoede. Geen enkele indicator toont een positieve evolutie. In het beste geval een stabilisering van de situatie. Maar wie dieper graaft (en dit hoeft niet eens zo diep te zijn), ziet een groeiende verarming van verschillende bevolkingsgroepen.

Bijzonder schrijnend en wraakroepend is dan ook de ondraaglijke lichtheid van de talrijke beloftes van de vele regeringen die ons land rijk is. De sociale minima zijn gedurende deze tien jaar niet significant verbeterd, integendeel. Een aantal zijn significant verslechterd, denk maar aan de werkloosheidsuitkeringen.

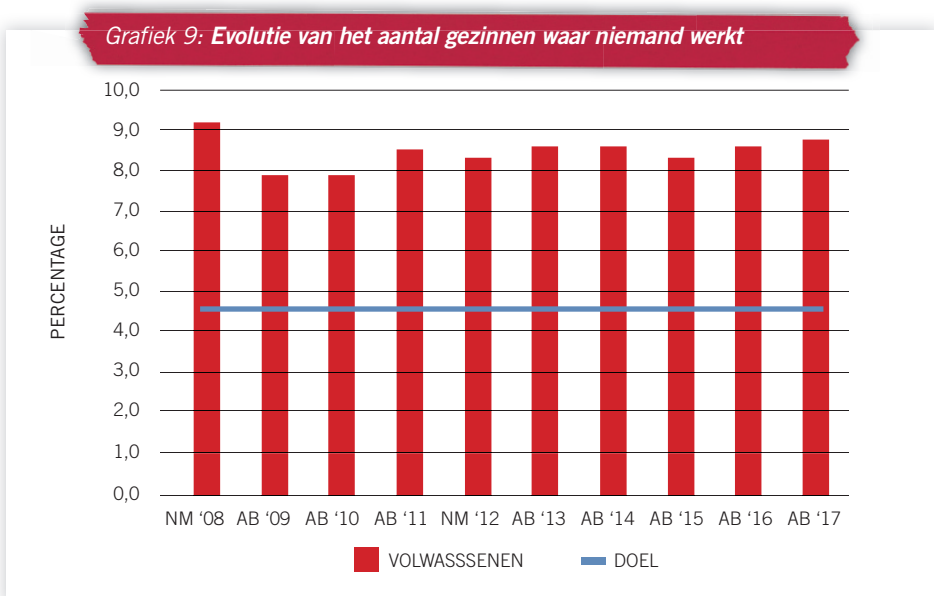
Na 10 jaar armoedebestrijdingsbeleid is het Decenniumdoel voor elk gezin minstens een inkomen dat de armoedegrens bereikt, niet gehaald.

4. Als er geen werk is ...

De huidige en vorige regeringen zetten in op jobs als hét antwoord op armoede. In de beleidsbrief van de huidige staatssecretaris voor armoedebestrijding vormt ‘meer mensen aan het werk’ bovendien ook een voorwaarde voor hogere sociale minima⁵. Meer mensen aan het werk is het streefdoel.

Uit grafiek 7 “wie betaalt de besparingen” blijkt dat de huidige regeringen met ‘de wortel en stok methode’ werk aantrekkelijk willen maken. Wie werkt wint, wie niet werkt verliest. Maar wie deze grafiek goed leest, ziet dat wie noodgedwongen halftijds werkt of halftijds werk vindt, verliest. Werk is dus niet steeds het antwoord op armoede.

Het aantal werkenden dat leeft onder de armoedegrens blijft in Vlaanderen bovendien schommelen rond de 3,5%. Dit cijfer verandert amper. 3,5% lijkt weinig, maar in absolute getallen gaat dit over 90.000 personen! Werk is dus niet altijd het antwoord om uit armoede te raken.

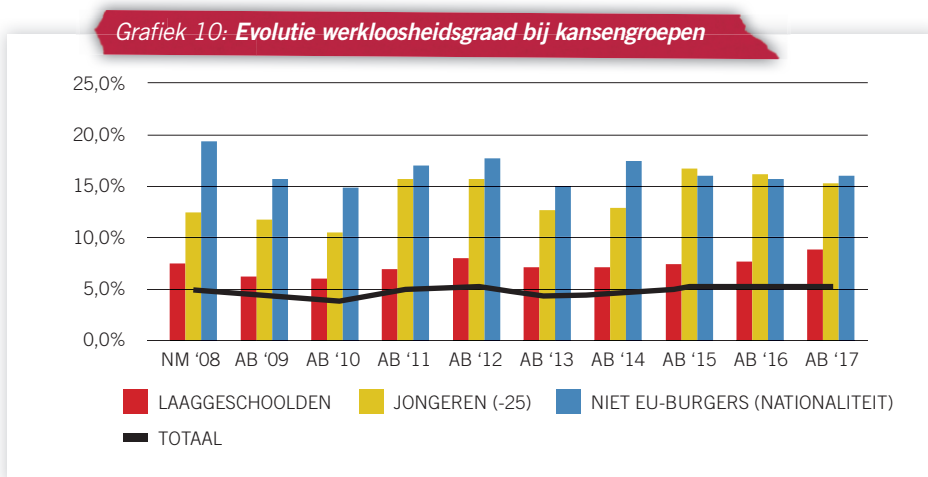
Grafiek 9 toont de evolutie van het aantal gezinnen zonder inkomen uit betaald werk. In 2006 hadden 9,2% van de gezinnen geen inkomen uit betaald werk, in 2015 is dit gedaald tot 8,7%. Sinds de nulmeting blijft dit aantal schommelen boven de 8%.

Het Decenniumdoel, een halvering van het aantal gezinnen waar niemand werkt, ligt op 4,6%. We zijn nog steeds 4 pcp verwijderd van het doel. **Met andere woorden, het Decenniumdoel ligt nog steeds even ver als bij het begin van de meting.**

Net als bij de vorige evaluaties zien we achter deze algemene cijfers grotere verschuivingen.

Grafiek 10 geeft de evolutie van de werkloosheid voor iedereen en voor sommige kansengroepen. De werkloosheidsgraad globaal ligt rond de 5%: in 2006 5%, in 2015 5,2%. Net voor de crisis bereikte de werkloosheid zijn laagste cijfer, 3,9%. Grafiek 9 en 10 vergelijken is leerzaam: werkloosheidscijfers zeggen op zich niets over het aantal gezinnen waar niemand werkt. De werkloosheidscijfers moeten dus verder uitgediept worden.

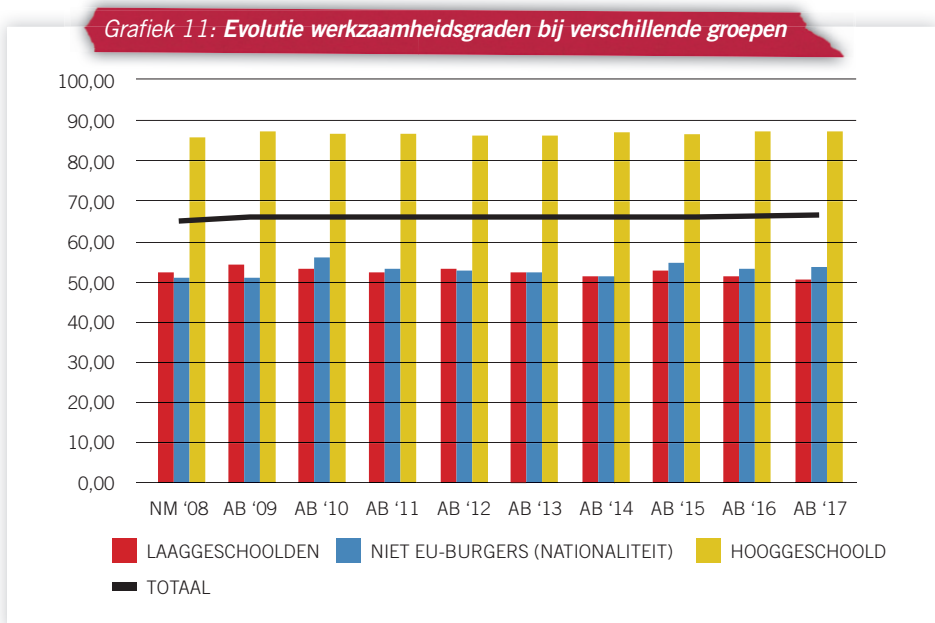
Drie groepen springen in het oog als we de werkloosheidscijfers verder uitdiepen.

We weten dat jongeren het moeilijk hebben op de arbeidsmarkt. Ook de Europese Unie heeft van jongerenwerkloosheid een prioriteit gemaakt⁶. In 2006 was 12,5% van de jongeren werkloos. Dit aantal daalde tot de economische crisis om dan opnieuw fors te stijgen tot boven de 16% en in 2015 te eindigen op 15,2%. Een stijging van 2,7 pcp. Het aantal laaggeschoolde werklozen steeg van 7,5% in 2006 tot 8,8% in 2015. Een stijging van 1,3 pcp. Het aantal niet-EU-burger werklozen, ligt bijzonder hoog in vergelijking met de andere groepen. Het daalde weliswaar van

19,3% in 2006 tot 16% in 2015, maar de werkloosheid blijft bijzonder hoog bij mensen met een migratiegeschiedenis.

Het hoog percentage bij deze groepen betekent tegelijkertijd dat de werkloosheid bij andere groepen bijzonder laag moet zijn. Dit wordt duidelijker wanneer we kijken naar de werkzaamheidsgraad⁷.

De werkzaamheidsgraad van de Vlaamse bevolking tussen de 20 en 64 jaar schommelt sinds 2006 rond de 66%. In 2006 was de werkzaamheidsgraad 65% en steeg tot 66,6% in 2015. Grafiek 11 maakt de kloof tussen verschillende groepen zichtbaar. Hooggeschoolden hebben een werkzaamheidsgraad van boven de 85%. Deze steeg van 85,7% in 2006 tot 87,1% in 2015. In schril contrast met deze hoge cijfers staan de werkzaamheidsgraden van laaggeschoolden en niet-EU-burgers.

De werkzaamheidsgraad van laaggeschoolden en niet-EU-burgers ligt net boven de 50%. Bij laaggeschoolden daalt de werkzaamheidsgraad licht, bij niet-EU-burgers stijgt deze licht. In 2006 was de werkzaamheidsgraad van laaggeschoolden 52,2%, in 2015 nog maar 51%. Bij niet-EU-burgers was de werkzaamheidsgraad in 2006 51,1%, in 2015 steeg dit cijfer tot 52,7%.

De dalende werkzaamheidsgraad bij laaggeschoolden zien we ook terugkeren in andere metingen. Zo publiceert de VDAB jaarlijks een schoolverlatersrapport⁸. Het aantal schoolverlaters dat na een jaar nog werkt zoekt schommelt rond 12% (11,7% in 2012, stijgt vervolgens licht om terug te eindigen op 11,7% in 2015). Bekijken we leerlingen die het Buitengewoon Secundair Onderwijs (BUSO) verlaten, dan zien we een stijgende lijn: in 2012 waren 31,2% van de BUSO-leerlingen na een jaar nog op zoek naar werk, in 2015 ging het al om 41,5% van deze jongeren.

De sociale economie probeert bij te dragen tot een hogere werkzaamheidsgraad door mensen met een grote afstand tot de arbeidsmarkt (ouderen, jongeren, mensen met een migratiegeschiedenis, gehandicapten, laaggeschoolden en vrouwen) met gepaste ondersteuning aan de slag te helpen.⁹ Die bijdrage is echter bescheiden. Amper een 26.000 personen worden via de sociale economie aan de slag geholpen. Bovendien werd er geen groeipad uitgetekend voor deze sector. Hierdoor blijft het aantal plaatsen binnen de sociale economie ongeveer stabiel tot licht dalend. Onderstaande tabel geeft de meest recente cijfers weer.

Tabel 1: Evolutie en bereik van de programma's in de sociale economie

TYPE SOCIALE ECONOMIE	31/12/2014	31/12/2015	EVOLUTIE
Sociale werkplaatsen	4.730	4.450	-280
Beschutte werkplaatsen	16.881	16.994	+113
Invoegbedrijven	545	227	-318
Lokale diensteneconomie	2.067	1.985	-82
Arbeidszorg	2.313	2.678	365
Totaal	26.536	26.334	-202

Jobs vormen het antwoord van deze en vorige regeringen op armoede. Dit antwoord vertaalt zich in 'wortel en stok' methodes. Werkloosheidsuitkeringen zijn ver verwijderd van de armoedegrens. De voorwaarden om een werkloosheidsvergoeding te verkrijgen zijn bovendien sterk verstrengd. Daarenboven heeft deze regering via de werkbonus het voltijds werken aangemoedigd. Uit bovenstaande grafieken blijkt echter duidelijk dat deze methodes niet werken.

Het Decenniumdoel, de halvering van het aantal gezinnen waar niemand werkt, wordt niet gehaald.

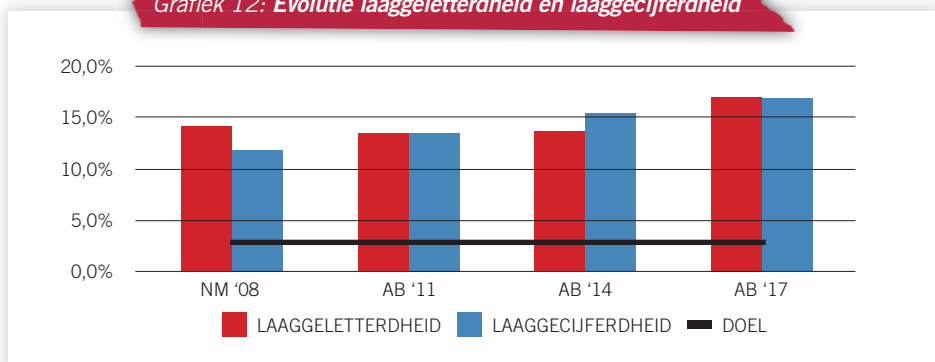
Laaggeschoolden en mensen met een migratieachtergrond blijven ver achter op de andere groepen. De kloof tussen zij en de anderen wordt steeds groter. Er wordt geïnvesteerd in een werkbonus voor zij die voltijds werken, maar niet in de sociale economie die nochtans laaggeschoolden, mensen met een migratieachtergrond en andere groepen aan de slag helpt. Het aantal mensen dat werkt en toch arm is vermindert niet en blijft schommelen rond 90.000 mensen.

5. De zorg om iedereen mee te nemen

Laaggeschoolden en mensen met een migratieachtergrond hebben het extra moeilijk op de arbeidsmarkt. Zij zijn ook meer gevoelig voor armoede dan veel andere groepen. Decenniumdoelen2017 heeft steeds extra aandacht besteed aan de zorg dat iedereen mee kan zijn. De school is sinds WO II de plek waar jongeren de mogelijkheid krijgen om mee te zijn. Ons DCD doel hiervoor is dan ook: een daling tot 3% van de laaggeletterdheid en laaggecijferdheid bij jongeren, in alle onderwijsvormen en voor alle jongerengroepen.

Grafiek 12 resumeert de resultaten van de PISA-onderzoeken sinds 2006. Om de drie jaar worden in verschillende Europese en niet-Europese landen testen van 15-jarigen afgenomen. Ze geven een momentopname, en tegelijkertijd evalueren ze de genomen onderwijsmaatregelen.

Grafiek 12: Evolutie laaggeletterdheid en laaggecijferdheid

De evolutie van de laaggeletterdheid en laaggecijferdheid is niet rooskleurig: de laaggeletterdheid daalde in de tweede meting naar 13,4% (min 0,7 pcp), om vanaf de derde meting terug te stijgen naar 17%. Een forse achteruitgang van bijna 3 pcp! Deze negatieve evolutie was reeds merkbaar bij de laaggecijferdheid: sinds de meting in 2006 stijgt de laaggecijferdheid onrustwekkend: van 11,9% naar 16,8%, een achteruitgang van bijna 5 pcp!

*Het Decenniumdoel wordt bijgevolg niet behaald.
Integendeel de laatste PISA-meting vertoont een grotere kloof:
we zijn zelfs 14 pcp verwijderd van het doel van 3%.*

In de zevende armoedebaarometer maakten we reeds duidelijk dat de afstand tussen de best presterende en minst presterende leerlingen vooral te vinden was tussen jongeren met een migratiegeschiedenis en zonder. Meer zelfs, we stelden vast dat de nieuwe, eerste generatiejongeren het bijzonder moeilijk hebben op school. De laatste PISA-meting legt opnieuw diezelfde afstand tussen jongeren bloot.

Tabel 2 geeft de trends weer voor autochtone leerlingen en leerlingen met een buitenlandse herkomst voor wetenschappen-prestaties¹⁰.

Tabel 2: Trends in de wetenschappenprestaties voor autochtone leerlingen en leerlingen met een buitenlandse herkomst voor zowel Vlaanderen als overheen de OESO-landen

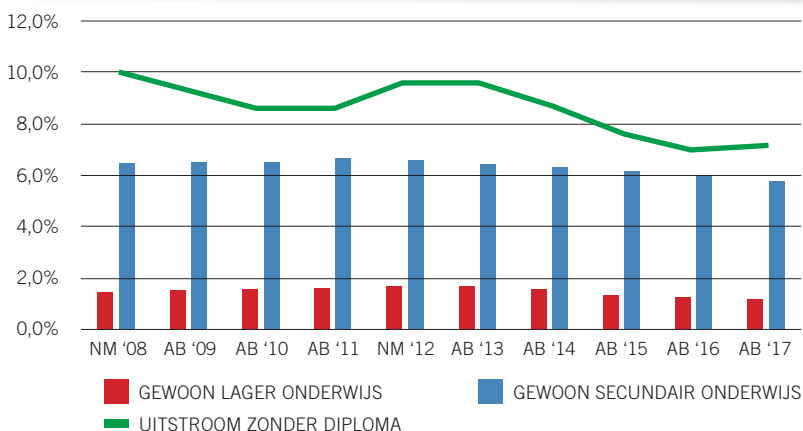
TYPE SOCIALE ECONOMIE	PISA 2005*			PISA 2015*			
	Sociale werkplaatsen	Gem.	% onder niv2	% boven niv5	Gem.	% onder niv2	% boven niv5
OESO-autochtoon		506 (0,5)	16,8 (0,1)	9,6 (0,1)	500 (0,4)	18,9 (0,2)	8,4 (0,1)
OESO-buitenl. herkomst		456 (1,7)	34,1 (0,8)	5,3 (0,4)	456 (1,6)	35,2 (0,8)	4,5 (0,3)
VLAA-autochtoon		539 (3,1)	9,53 (1,1)	13,1 (0,8)	529 (2,4)	12,8 (0,9)	13,6 (0,7)
VLAA-buitenl. herkomst		449 (9,5)	36,6 (4,5)	2,9 (1,1)	447 (5,7)	39,2 (2,7)	3,4 (1,0)

Het PISA-rapport concludeert: *“In 2006 presteerden de autochtone Vlaamse leerlingen gemiddeld 90 punten hoger voor wetenschappelijke geletterdheid dan de leerlingen met een buitenlandse herkomst. Dit verschil verminderde naar 82 punten in 2015, maar nog steeds is het verschil tussen beide groepen heel groot en in het voordeel van de autochtone leerlingen. Opvallend is wel dat, net zoals overheen de OESO-landen, de tendens in de Vlaamse kloof volledig veroorzaakt wordt door de verschillen in de gemiddelde prestatie van de autochtone groep. Deze leerlingen presteren in 2015 respectievelijk 7 (OESO) en 10 (Vlaanderen) punten lager dan in 2006 terwijl de prestaties van de groep leerlingen met een buitenlandse herkomst veel minder schommelen.”*

De laatste PISA-meting zorgde voor heel wat discussies. Ouders met een migratieachtergrond werden verantwoordelijk gesteld voor de minder goede resultaten van hun kinderen. Vele onderzoekers wezen daarentegen op de structurele achterstelling van jongeren met een migratieachtergrond¹¹.

De zorg die een school heeft voor haar leerlingen is belangrijk. Hoewel bovenstaande grafieken een negatieve evolutie vertonen, zijn er ook enkele meer hoopgevende cijfers. De ongekwalificeerde uitstroom daalt en blijft schommelen rond de 7,2%. Ook de jongeren met twee of meer jaar schoolse achterstand daalt licht, zowel in het lager als in het secundair onderwijs.

Grafiek 13: Evolutie schoolse achterstand en uitstroom zonder diploma

Het Decenniumdoel, een daling tot 3% van de laaggeletterdheid en laaggecijferdheid bij jongeren, in alle onderwijsvormen en voor alle jongerengroepen, ligt ver af. Er is zelfs geen daling te bespeuren, enkel een forse toename van de laaggeletterdheid en laaggecijferdheid. In 2006 was de kloof respectievelijk 11 en 7 pcp. In 2015 is de kloof toegenomen tot 14 pcp voor zowel laaggeletterdheid als laaggecijferdheid!

Orhan Agirdag, socioloog van de KULeuven, is terecht heel scherp: *“Wanneer we alle schuld eenzijdig bij de ouders leggen, vergeten we dat ons onderwijsbeleid ook een verantwoordelijkheid draagt. Of is het de schuld van de moeders dat er na vijftien jaar politiek gekibbel geen echte onderwijshervormingen zijn verwezenlijkt? Is het de schuld van de ouders dat de meest onervaren leraren terechtkomen in de meest gesegegreerde scholen, en dit veel meer dan in andere landen? En wat hebben ‘waarden en normen’ in godsnaam te maken met het watervalstelsel dat verankerd is in ons onderwijssysteem? Nee, deze zijn stuk per stuk verantwoordelijkheden van het beleid. Als het toch allemaal de verantwoordelijkheid van de ouders was, dan hadden we geen onderwijsminister nodig.”¹²*

De groeiende kloof tussen laaggeschoolden en betergeschoolden betekent ook een structurele achterstand later op de arbeidsmarkt en dus ook een armoede die structureel ingebed wordt (en is) in onze samenleving. Onderwijs kan alle jongeren kansen geven, maar hiervoor is een onderwijsbeleid nodig dat iedereen mee neemt.

6. De zorg om wonen

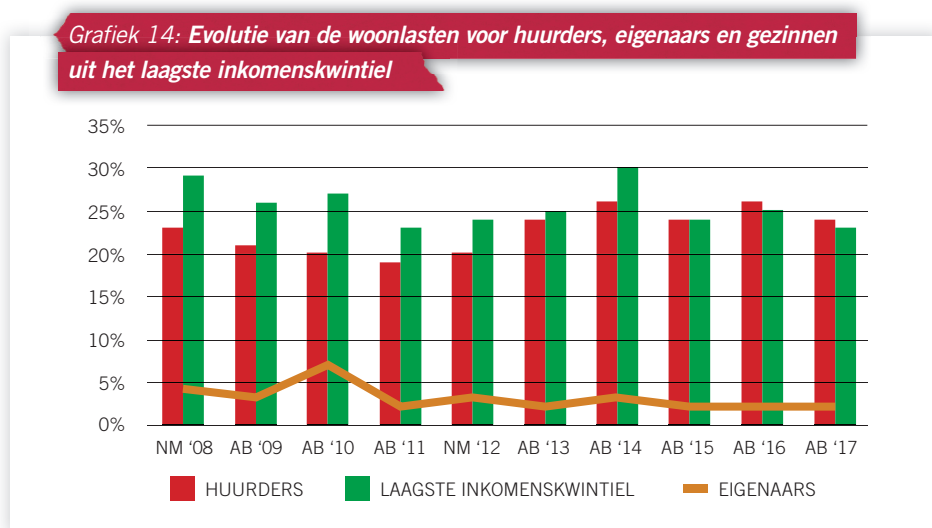
Een woning is voor ieder een eerste zorg. Een dak boven het hoofd is steeds een eerste antwoord tegen armoede. Een huis is bijgevolg meer dan essentieel. Het raakt de eerste bekommernissen van al wie kwetsbaar is.

Een woning is echter niet goedkoop. Integendeel, wonen is een dure aangelegenheid. Er zijn niet enkel de stijgende huurprijzen. Onder de 700 euro vind je vandaag (2017) bijna geen woning meer.¹³ De Huurdersplatform spreekt van een opvallende huurprijsstijging in de goedkopere segmenten van de private huurmarkt.¹⁴ Er zijn ook de stijgende energielasten.¹⁵

Grafiek 7 hierboven toont de gevolgen van onder andere de stijgende energieprijzen. Dit alles vertaalt zich in woonlasten.

De Vlaamse Woonraad stelt het scherp:¹⁶ “Onderzoek toont aan dat de woonquote op de private huurmarkt in de periode 2005 - 2013 negatief is geëvolueerd. In 2013 was het aandeel huishoudens met een woonquote boven 40 % opgelopen tot 47% van de private huurmarkt. 89 % en 40 % van de private huurders, respectievelijk uit het eerste en tweede inkomenskwintiel, beschikt na betaling van de woonuitgaven niet over een voldoende resterend inkomen om menswaardig te leven. Er wordt gesteld dat een derde van de private huurders na het betalen van de huur in de armoede belandt (dit betreft 160.000 -170.000 gezinnen). Huishoudens in de onderste lagen van de private huurmarkt kampen dan ook doorgaans met een ernstig betaalbaarheidsprobleem, wat hun woonsituatie bijzonder precair maakt.”

De woonlasten van gezinnen vormen een goede indicator van de diepte van armoede. Grafiek 14 onderzoekt hoeveel gezinnen aangeven dat de totale woonlasten een zware last vormen. Zowel huurders als eigenaars worden in de berekeningen meegenomen.

Er zijn bijzonder weinig eigenaars met een hypotheek die de woonlasten een zware last vinden: in 2006 amper 4% van de eigenaars, in 2015 nog maar 2%. Behalve eenmalig in 2008 waar we een stijging noteren, daalt het aantal eigenaars die de woonlasten te zwaar vinden sinds 2006.

Bij huurders zien we een totaal verschillend beeld: minstens 25% van de huurders vindt de woonlasten te zwaar. Dit aantal huurders valt ongeveer samen met het aantal gezinnen uit het laagste inkomenskwintiel dat de woonlasten te zwaar vindt.

Tot 2009/10 daalde het aantal huurders die de woonlasten te zwaar vinden, om van dan af terug te stijgen. Sinds 2011 vinden we een significante stijging van 5 pc van het aantal huurders die de woonlasten te zwaar vinden.

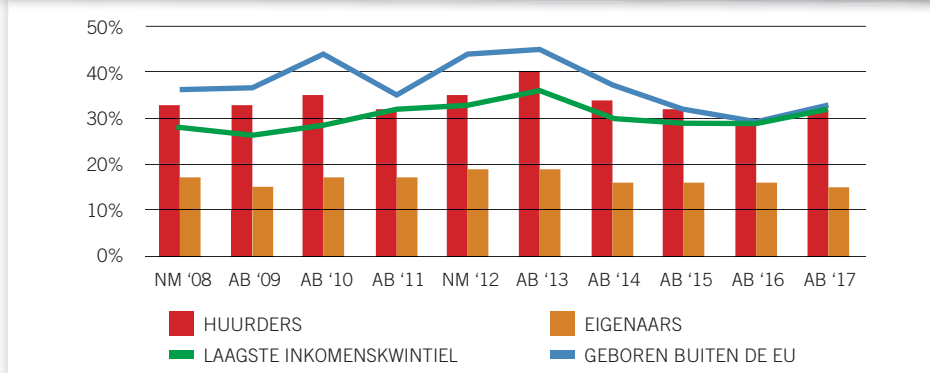
Opvallend is de kloof tussen eigenaars en huurders. De gevolgen van de eenzijdige federale en Vlaamse ondersteuning van het eigenaarschap in tegenstelling tot de povere ondersteuning van de huurders wordt hier duidelijk.

Een recente studie van het Steunpunt Wonen concludeert immers dat *“het beleid sterker gericht is op subsidiëring van eigenaars dan van huurders. Worden de fiscale en niet-fiscale woonsubsidies samen geteld, dan is het totale subsidiebedrag voor eigenaar-bewoners 4,9 keer groter dan voor huurders. Er zijn in 2013 wel 2,6 meer eigenaars dan huurders in Vlaanderen (volgens het Grote Woononderzoek). Wanneer gecorrigeerd wordt voor deze verhouding, ontvangt een eigenaar in Vlaanderen gemiddeld 88% meer aan woonsubsidies dan een huurder.”*¹⁷

Hoge woonlasten zijn een optelsom van te hoge energie-, water-, onderhoud- en huurlasten. In 2015 waren er 76.000 klanten van een elektriciteitsleverancier van de laatste kans en 56.000 klanten van een waterleverancier van de laatste kans. Het aantal actieve elektriciteit-budgetmeters schommelt rond de 45.000. Sinds de invoering van de maatregelen rond energiearmoede blijven deze cijfers op eenzelfde hoogte.

Hoge woonlasten zijn ook een vertaling van de ontoereikende kwaliteit van de woning of het gebrek aan comfort. Grafiek 15 resumeert voor verschillende groepen de evolutie van de kwaliteit van de woning.

Grafiek 15: Evolutie van de kwaliteit van de woning van huurders, eigenaars en kansengroepen

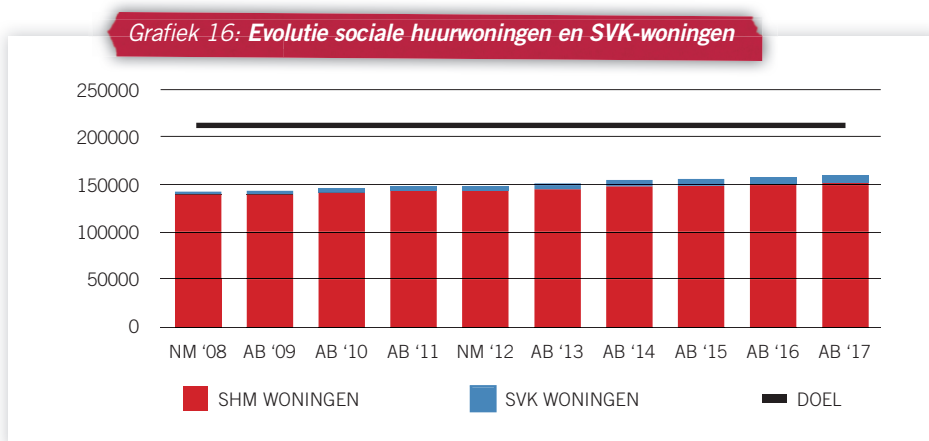
De kwaliteit van de woning wordt over de 10 jaar nogal gelijk beoordeeld. Wat opvalt is dat de afstanden tussen de beoordelingen vrij stabiel blijven: 15% van de eigenaars beoordelen hun woning als van ontoereikende kwaliteit, terwijl 32% van de huurders hun woning als één van ontoereikende kwaliteit beoordelen. Ook personen geboren buiten de EU en personen uit het laagste inkomenskwaartiel beoordelen hun woning ook als één van ontoereikende kwaliteit.

De kloof tussen huurders en eigenaars wordt hier opnieuw scherp gesteld. Deze grafieken bevestigen opnieuw de nood aan een billijke verdeling van de ondersteuning van het wonen tussen eigenaars en huurders.

De kloof naar woonlasten toont bijgevolg ook de kloof inzake de woonondersteuning. De Vlaamse regering heeft in haar pact 2020 beloofd dat er tegen 2020 53.000 bijkomende sociale woningen zouden komen. Deze belofte is al enkele keren in de tijd verschoven, ditmaal naar 2023.

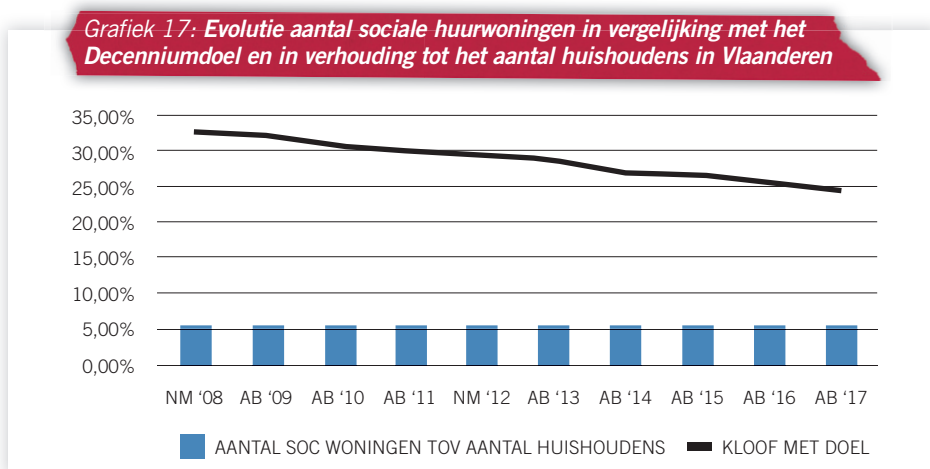
Decenniumdoelen 2017 heeft een hogere streefdoel, met name 75.000 bijkomende sociale woningen tegen 2017.

Grafiek 16 resumeert de doelen en de behaalde resultaten.

Sinds 2006 zijn er 13.066 sociale huurwoningen bijgekomen. Met de sociaal-verhuurkantoor-woningen bijgerekend komen we aan 21.416 bijkomende woningen: **nog ver verwijderd van de Vlaamse doelstelling, nog veel verder verwijderd van het Decenniumdoel.**

De kloof met het Decenniumdoel wordt wel gestadig kleiner: in 2015 is de kloof met het Decenniumdoel nog 24 pcp. Het aantal woningen stijgt dus, maar tegelijkertijd stijgt de behoefte aan meer sociale woningen. Een eerste indicator hiervoor vinden we in volgende grafiek. We vergelijken het aantal sociale woningen met het aantal huishoudens in Vlaanderen.¹⁸

Zelfs al worden er meer sociale woningen bijgebouwd, de verhouding met het aantal huishoudens in Vlaanderen blijft nagenoeg hetzelfde: in 2006 waren er 5,42 sociale woningen op 100 huishoudens, in 2015 5,52 sociale woningen: een verwaarloosbaar verschil van 0,08 pcp!

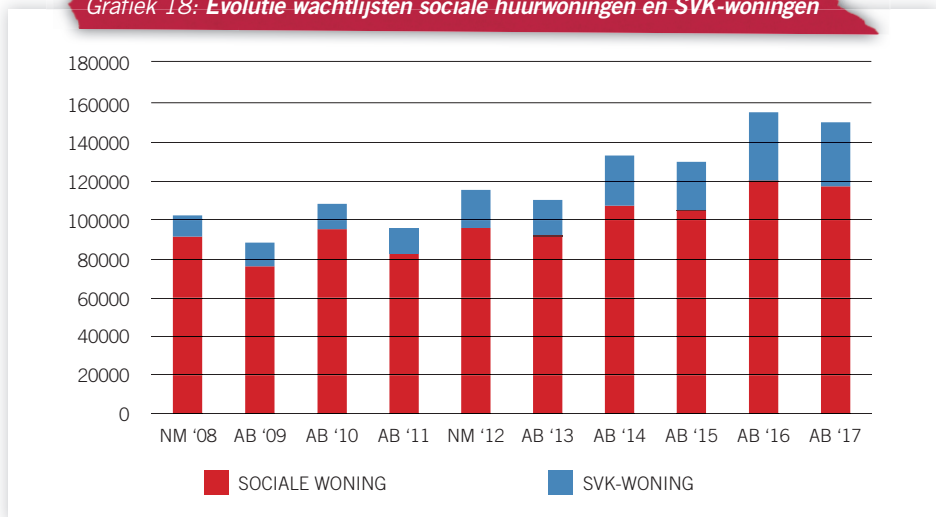
Dit voortdurend laag aantal sociale woningen vertaalt zich ook in het constant hoog aantal wachtenden op een sociale woning. Grafiek 18 spreekt boekdelen. Ongeveer 100.000 personen stonden genoteerd op de wachtlijsten in 2006. In 2015 staan reeds 150.000 personen te wachten! Op 10 jaar tijd de helft erbij!

Het Decenniumdoel, de toename van het aantal goede en betaalbare huurwoningen met 150.000 eenheden, waarvan minstens de helft sociale woningen, wordt niet gehaald.

Hoewel het aantal sociale woningen gestadig aangroeit, zijn we nog ver verwijderd van het Decenniumdoel. Ook het Vlaamse doel is nog ver weg. De nood aan betaal-

bare en goede huurwoningen wordt echter nog groter: de wachtlijst voor een sociale woning is met de helft gestegen, de huurprijzen in de laagste segmenten van de private huurmarkt blijven stijgen, de woonlasten zijn voor minstens een kwart van de huurders en laagste inkomensgroepen te hoog, ...

Grafiek 18: Evolutie wachtlijsten sociale huurwoningen en SVK-woningen

Deze nood vertaalt zich echter niet in een grotere ondersteuning van de huurder: meer dan 88% van de ondersteuning door de Vlaamse en federale overheid gaat naar de eigenaar-bewoner. Een groep die de woonlasten amper te zwaar vindt. Een billijke herverdeling is meer dan nodig.

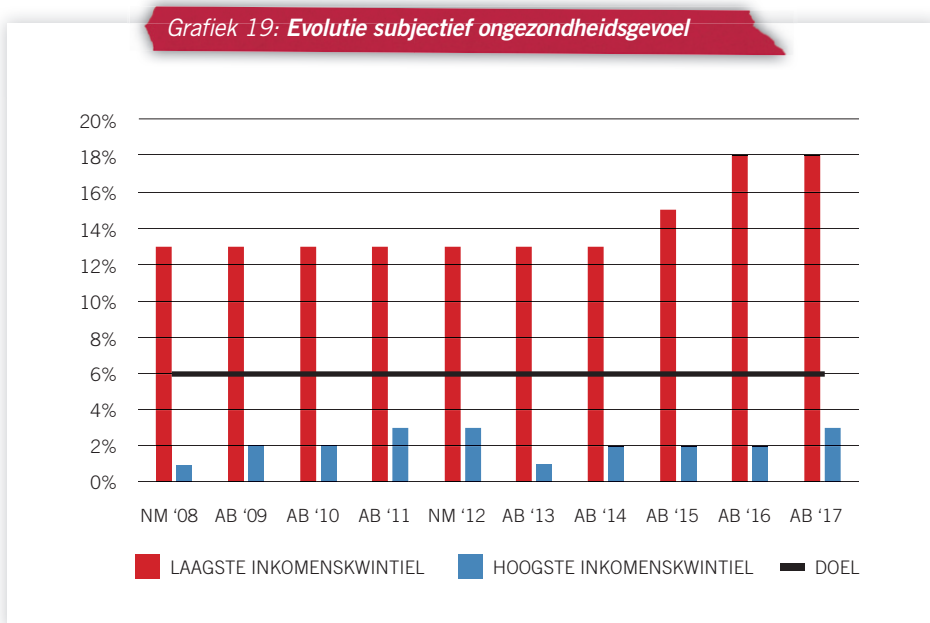
7. Arm maakt ziek

Een woning van ontoereikende kwaliteit of met te weinig comfort, te hoge energierekeningen of huurlasten, zorgt voor een slechte gezondheid. Een te laag inkomen zorgt voor uitstel van gezondheidszorgen. Slechte arbeidsomstandigheden maken mensen ziek. Laaggeschoolden hebben minder kennis over gezond leven. ... Kortom: arm maakt ziek.

Het Decenniumdoel, de halvering van de gezondheidsongelijkheid tussen rijk en arm, vertalen we als het dalen van het subjectief ongezondheidsgevoel van het laagste inkomenskintiel tot 6%. Deze 6% is het resultaat van de halvering van het verschil tussen het subjectief ongezondheidsgevoel van mensen uit het laagste en het hoogste inkomenskintiel gemeten tijdens de nulmeting.

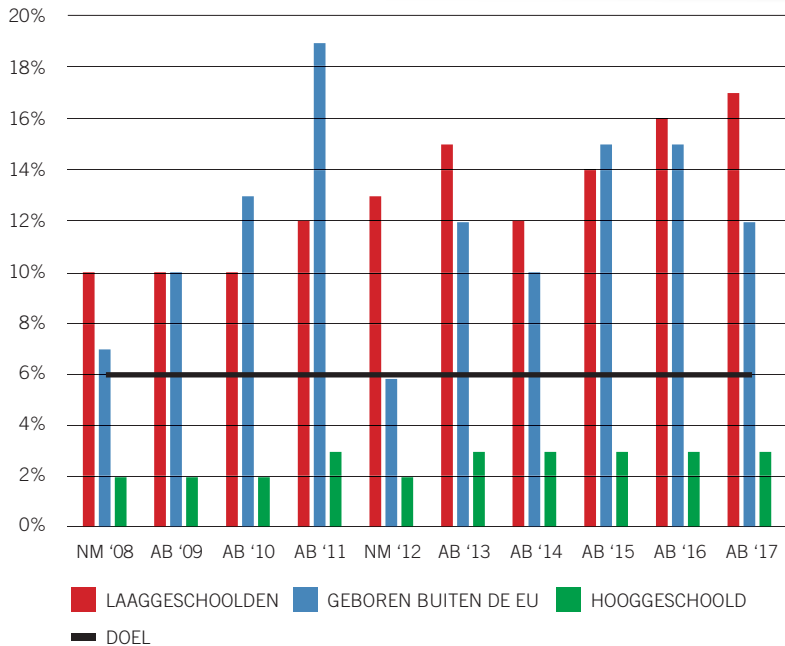
Wanneer we spreken over een kloof, dan bekijken we de evolutie tussen de afstand tussen het doel, met name 6%, en het gemeten subjectief ongezondheidsgevoel bij het laagste inkomenskwaartil. In de volgende grafiek vergelijken we de evolutie van het subjectief ongezondheidsgevoel van personen uit het laagste en het hoogste inkomenskwaartil, telkens in confrontatie met het doel.

Het subjectief ongezondheidsgevoel van mensen uit het laagste inkomenskwaartil blijft tot 2012 ongeveer gelijk op 13%, maar stijgt dan fors tot 17% in 2015. Hierdoor wordt de afstand met het beoogde doel groter: tijdens de nulmeting 7 pcp, in 2015 11 pcp. Ook mensen uit het hoogste inkomenskwaartil voelen zich ongezonder: van 1 tot 3%. Nog steeds bijzonder weinig in vergelijking met die van het laagste inkomenskwaartil.

Spitten we de bovenstaande grafiek verder uit, dan zien we dat opnieuw dezelfde groepen slecht scoren. Grafiek 20 toont het subjectief ongezondheidsgevoel bij laaggeschoolden en hooggeschoolden, en mensen geboren buiten de EU.

Grafiek 20: Evolutie subjectief ongezondheidsgevoel bij diverse kansengroepen

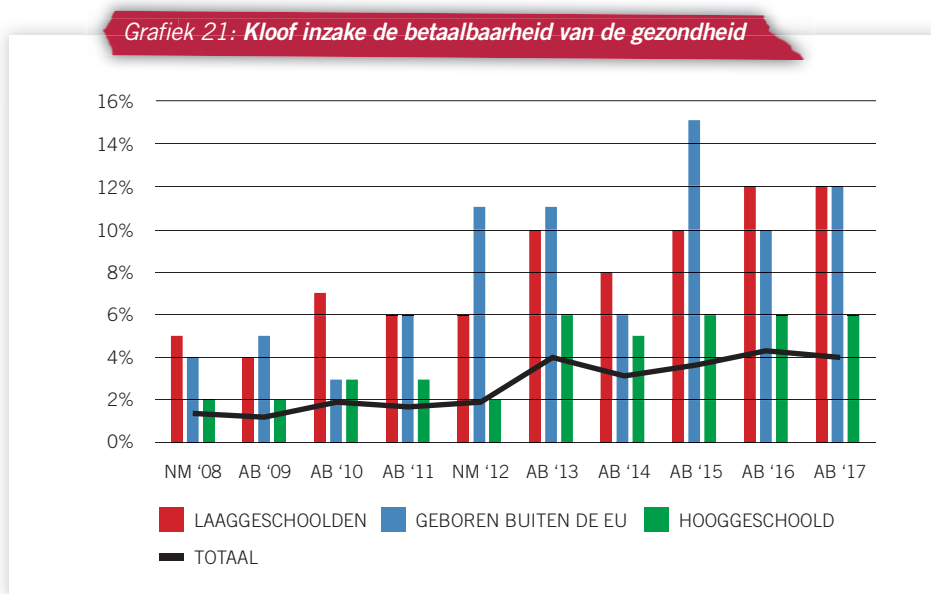

Hooggeschoolden hebben eenzelfde subjectief ongezondheidsgevoel als mensen uit het hoogste inkomenskwintiel. Laaggeschoolden daarentegen volgen een andere lijn: in 2006 voelde 10% zich subjectief ongezond, vanaf 2009 voelen meer laaggeschoolden zich ongezond. In 2015 voelt 17% van de laaggeschoolden zich subjectief ongezond.

Het subjectief ongezondheidsgevoel van mensen geboren buiten de EU vertoont een sterk schommelende lijn: 7% in 2006 en dan sterk stijgend tot 19% in 2009 om dan terug sterk te dalen tot 6% en vervolgens opnieuw te stijgen tot 12% in 2015. Beide groepen hebben een hoog subjectief ongezondheidsgevoelen voor beiden is de evolutie negatief.

Het Decenniumdoel, de halvering van de gezondheidsongelijkheid tussen rijk en arm, is verder weg dan ooit. Laaggeschoolden, mensen met een migratieachtergrond en mensen uit het laagste inkomenskwintiel voelen zich veel meer ongezond dan hooggeschoolden en mensen uit het hoogste inkomenskwintiel. Bovendien vergroot de afstand tussen het doel (6%) en het gemeten subjectief ongezondheidsgevoel.

Wie arm is, voelt zich ziek. Bovenstaande grafieken plaatsen de betaalbaarheid van de gezondheidszorg centraal. Verschillende maatregelen om de toegankelijkheid van de gezondheidszorg te verzekeren werden al in het leven geroepen. De volgende grafiek maakt duidelijk dat er toch nog heel wat werk aan de winkel is.

Grafiek 21 geeft het aantal personen weer dat gezondheidszorgen om financiële redenen moet uitstellen.

Meer en meer mensen moeten hun gezondheidszorg uitstellen: in 2006 amper 1,3%, in 2015 al 4,1%. Bekijken we deze grafiek nader dan zien we dat dezelfde groepen die zich subjectief ongezond voelen ook hun gezondheidszorg om financiële redenen uitstellen. Net zoals bij voorgaande grafieken zien we een negatieve evolutie. In 2006 stelden 5% van personen uit het laagste inkomenskintiel hun zorg uit, in 2015 is dit al 12%: een stijging met 7 pcp! In 2006 stelden 4% van de mensen geboren buiten de EU hun zorg uit, in 2015 is dit ook 12%: een stijging met 8 pcp.

Voor de laaggeschoolden stellen we eenzelfde evolutie vast: van 2% naar 7%, een stijging van 5 pcp. Meer mensen voelen zich ongezond, steeds meer mensen stellen hun gezondheidszorg uit, waardoor meer mensen zich ongezond voelen. Kwalitatief

minderwaardige woningen zijn meestal ongezonde woningen, waar mensen ziek worden, ... Een helse cirkel van zich ziek voelen, ziek worden, zorg uitstellen, ... begint.

Het Decenniumdoel, een halvering van de gezondheidsongelijkheid tussen rijk en arm, wordt niet gehaald. Integendeel, steeds meer mensen die leven in armoede of rond de armoedegrens voelen zich ongezond. De kloof tussen het subjectief ongezondheidsgevoel en het Decenniumdoel stijgt.

Tegelijkertijd stijgt het aantal mensen die hun zorg uitstellen om financiële redenen. Regeringsmaatregelen, zoals het blokkeren van de goedkeuring van bijkomende wijkgezondheidscentra die effectief werken aan de betaalbaarheid en de kwaliteit van de zorg, zijn onbegrijpelijk.

10 jaar gezondheidsbeleid levert niet het gewenste resultaat op: meer mensen dan ooit voelen zich ongezonder en meer mensen dan ooit moeten omwille van financiële redenen gezondheidszorg uitstellen.

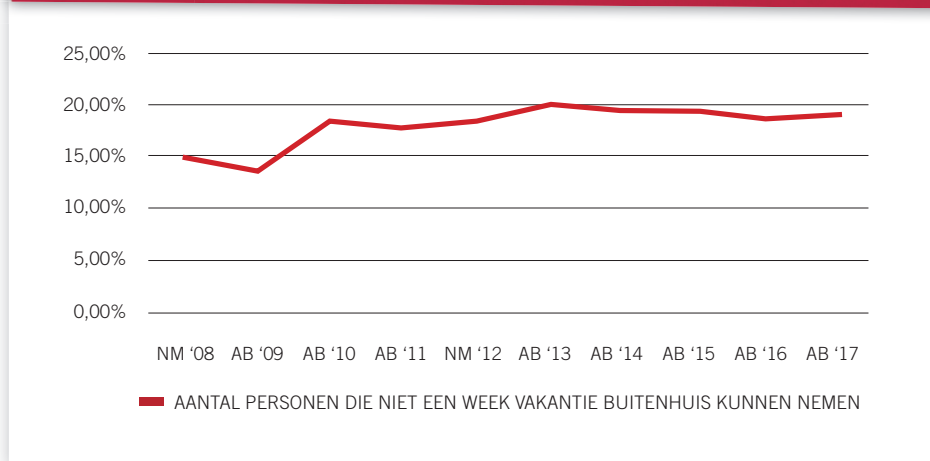
8. Samen leven

Het zesde Decenniumdoel handelt over het samen leven, hoe mensen in armoede hun netwerken kunnen verbreden. Armoede, discriminatie, segregatie en racisme, ziekte, ... zijn drempels waardoor gezinnen in armoede het moeilijk hebben om deel te nemen aan de samenleving.

De verschillende monitors (Sociaal-Culturele Verschuivingen in Vlaanderen-survey, EU-Silc, Vlaamse migratiemonitor) hebben pas recent het thema samen-leven verder geëxploreerd. Een overzicht van de evolutie van het 'verbreden van de netwerken' is daarom moeilijk. Toch doen we dit aan de hand van enkele grafieken, rond vakantie-participatie en rond deelname aan cultuur en aan verenigingen.

Grafiek 22 bekijkt de evolutie van de vakantieparticipatie. Sinds 2006 is er een stijging van het aantal personen die zich geen week vakantie buitenhuis kunnen veroorloven: van minder dan 15% tot bijna 19%. Sinds 2014 blijft dit cijfer schommelen rond de 18,5%.

Grafiek 22: Evolutie van het aantal personen die niet een week vakantie buitenhuis kunnen nemen

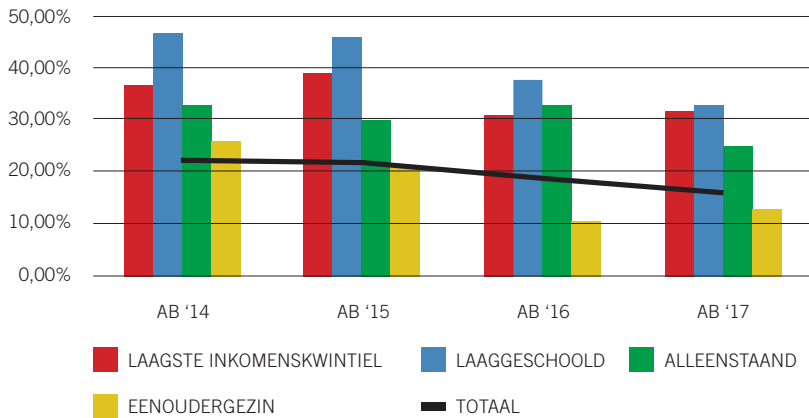
Hoewel deelname aan vakantie maar een indirecte indicator is van deelname aan de samenleving, bevestigt deze grafiek de kloof tussen mensen die leven in armoede en anderen. Deze grafiek toont bovendien aan dat deze kloof, net zoals bij alle andere bovenstaande kloven, ondanks 10 jaar armoedebestrijdingsbeleid niet kleiner wordt.

Bekijken we deelname aan cultuur en aan verenigingen dan zien we dezelfde kloof opduiken.

We hebben pas sinds 2012 meer gedetailleerde cijfers, trends zijn dus moeilijk te detecteren. In 2012 nam 76% van de Vlamingen regelmatig deel aan een of ander cultuurevenement. Dit stijgt geleidelijk tot ongeveer 84%. Ongeveer 16% van de Vlamingen neemt om een of andere reden dus niet deel aan cultuur.

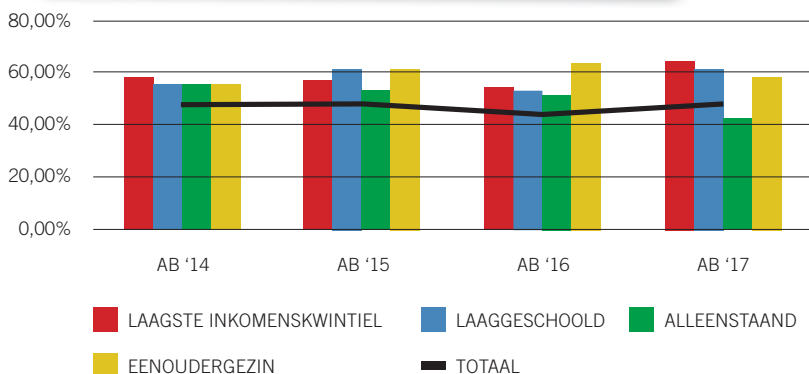
We hebben sinds 2012 meer informatie over verschillende groepen. Vier groepen die minder deelnemen aan cultuur zijn alleenstaanden, eenoudergezinnen, laaggeschoolden en mensen uit het laagste inkomenskwintiel. Sinds 2012 is er een stijgende trend van deelname binnen deze viergroepen. Vooral eenoudergezinnen blijken een sprong voorwaarts gemaakt te hebben. Voor de andere groepen blijft het aantal personen die niet participeren groot.

Grafiek 23: Evolutie niet-participatie aan cultuur van diverse kansengroepen

De kloof bij de deelname aan het verenigingsleven is nog groter. Ongeveer 50% van de Vlamingen neemt deel aan het verenigingsleven. Laaggeschoolden en personen uit het laagste inkomenskwintiel nemen sinds de laatste meting minder deel aan het verenigingsleven. Enkel alleenstaanden vormen hier een uitzondering: zij nemen sinds de eerste meting in 2012 meer deel aan het verenigingsleven.

Grafiek 24: Evolutie niet-participatie aan verenigingen

Wat in het oog springt is de blijvende kloof tussen mensen die leven in armoede en alle anderen.

Het Decenniumdoel, mensen in armoede verbreden hun netwerken, wordt niet gerealiseerd. Integendeel, uit alle indicaties blijkt dat mensen die leven in armoede minder mogelijkheden hebben om deel te nemen en ook minder deelnemen aan de samenleving.

Het 'verbreden van netwerken' vullen we vandaag met de 'verkleuring' van onze samenleving breder in. We bekijken hier de mate van inclusie van verschillende groepen in de Vlaamse samenleving.

Decenniumdoelen2017 definieert een inclusieve samenleving als "een samenleving waar iedereen ongeacht afkomst, gender, leeftijd, religie of levensbeschouwing, seksuele geaardheid, handicap ... volledig kan deelnemen zonder enige beperking en mee kan bouwen aan de samenleving.

Een inclusieve samenleving cultiveert het 'insluiten' van alle mensen. Ze werkt aan het wegnemen van drempels, zoals discriminatie, racisme, seksisme, ..., die mensen uitsluiten op basis van diverse kenmerken. Ze creëert tevens voor iedereen mogelijkheden om deel te nemen en mee te bouwen.

'Insluiting' vraagt dus structurele en positieve maatregelen van overheden, organisaties en instellingen die mensen en groepen gelijke toegang geven, maatregelen die mensen en groepen een duw in de rug geven, maatregelen die mensen en groepen de macht geven om mee te bouwen aan de samenleving.

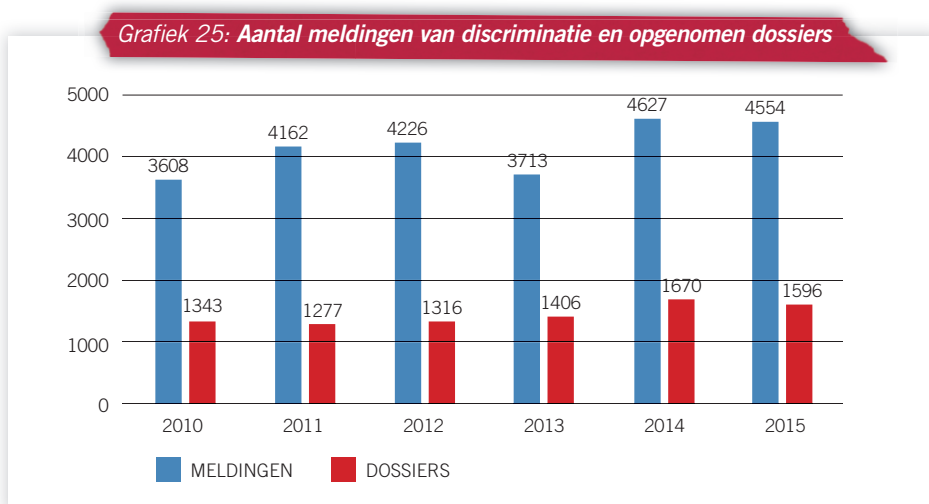
'Insluiting' zorgt voor gelijke machtsverhoudingen en voor een meer gelijkwaardige samenleving. Een insluitingsbeleid werkt aan de participatie van allen aan de samenleving. Een maatschappij die 'insluiting' wil bevorderen, verwacht van haar instellingen een sterk kritische reflectie omtrent de eigen werking en uitsluitingsmechanismen, en maakt daarvoor ook stevig gebruik van de kennis van de doelgroepen zelf. Er dient dan ook stevig ingezet te worden op participatie van deze doelgroepen.

Een inclusieve samenleving bestrijdt uitsluiting door stereotypering te ondermijnen, vooroordelen weg te werken, door te werken aan de toegankelijkheid van de samenleving en op deze manier discriminatie onmogelijk te maken. Een inclusieve samenleving onderkent de mechanismen van racisme en bevecht die op alle fronten.

Armoede is een gevolg van uitsluiting. Discriminatie en racisme creëert uitsluiting en bijgevolg armoede. "Armoede is met andere woorden een spiegel die toont welke

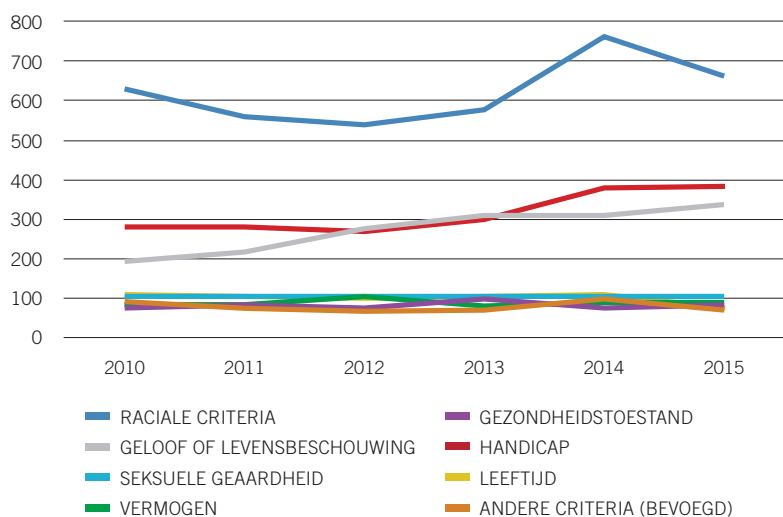
mensen en welke groepen in welke tijdsperiodes worden uitgesloten of uitgestoten van wat door een samenleving naar waarde wordt geacht.¹⁹

Vlaanderen heeft sinds 2013 een migratiemonitor. Tot nu toe zijn er twee verschenen, de Vlaamse migratiemonitor 2013 en 2015. Daarnaast zijn er de jaarlijkse rapporten van UNIA die het aantal meldingen van discriminatie bevatten. De volgende grafiek²⁰ toont de evolutie van het aantal meldingen van discriminatie die UNIA sinds 2010 ontvangen heeft. Uit de stijging van het aantal meldingen kunnen niet zomaar conclusies getrokken worden. De stijgende bekendheid van UNIA, uitspraken of acties die een brede afschuw veroorzaken, ... kunnen de stijging mee doen verklaren. De stijging van het aantal opgenomen dossiers sinds 2010 is wel een belangrijke trend om op te volgen.

De volgende grafiek²¹ geeft meer inzage in de aard van de opgenomen dossiers. Dossiers over discriminatie omwille van raciale redenen, handicap of levensbeschouwing zitten in een stijgende lijn.

Grafiek 26: Aantal dossiers per criterium

Het stijgend aantal dossiers zegt vooral iets over een groeiende polarisering in Vlaanderen. Uit het aantal dossiers kunnen we niet zomaar afleiden dat er meer racisme of discriminatie is, daarvoor zijn er te weinig gegevens. Om te kijken naar de levenshouding van bewoners in Vlaanderen kunnen we terecht bij de Sociaal-Culturele Verkenningen.

De Vlaamse Migratiemonitor²² maakt gebruik van deze survey. De tweede migratiemonitor biedt enig inzicht in de houding van bewoners in Vlaanderen ten opzichte van mensen met een migratiegeschiedenis. De vierde tabel geeft de evolutie van de houding van 'autochtonen' aan tegenover mensen met een migratieachtergrond of migratiegeschiedenis.²³

Tabel 3: Evolutie van de houding tegenover vreemdelingen en migratie

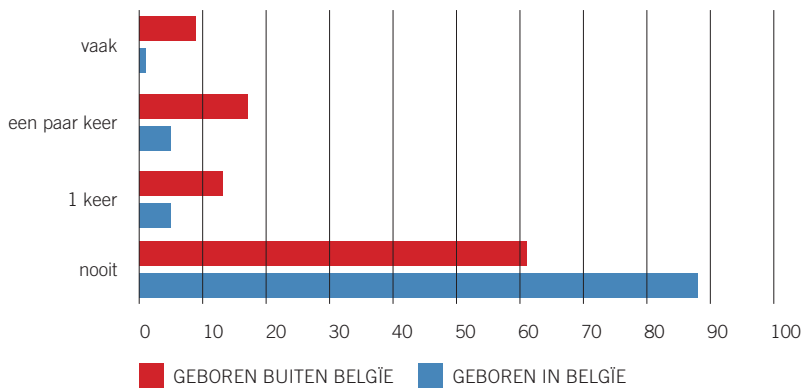
	1998	2002	2004	2008	2010	2013
De aanwezigheid van verschillende culturen is een verrijking voor onze samenleving	506 (0,5)	16,8 (0,1)	9,6 (0,1)	500 (0,4)	18,9 (0,2)	8,4 (0,1)
Migranten zijn over het algemeen niet te vertrouwen	456 (1,7)	34,1 (0,8)	5,3 (0,4)	456 (1,6)	35,2 (0,8)	4,5 (0,3)
Migranten komen hier profiteren van onze sociale zekerheid.	539 (3,1)	9,53 (1,1)	13,1 (0,8)	529 (2,4)	12,8 (0,9)	13,6 (0,7)
Migranten* zijn een bedreiging voor onze cultuur en gebruiken.	449 (9,5)	36,6 (4,5)	2,9 (1,1)	447 (5,7)	39,2 (2,7)	3,4 (1,0)

Een dubbele vaststelling: aan de ene kant zien we dat meer ‘autochtonen’ positief reageren op de vraag of verschillende culturen voor een verrijking zorgen, komende van 42% naar 49%. Dit uit zich ook in de derde vraag mbt het profiteren, waar we ook een lichte daling van het wantrouwen zien. Aan de andere kant is er meer wantrouwen wanneer we vraag twee mbt het vertrouwen en vooral de vraag mbt bedreiging van onze cultuur bekijken. Het aantal ‘autochtonen’ die mensen met een migratiegeschiedenis als een bedreiging zien stijgt met 9 pcp in 2013 tegenover 1998!

Als we de verschillende jaren overschouwen tonen de antwoorden allen eenzelfde verloop: in 2008 was er meer wantrouwen en tegelijkertijd meer vertrouwen dan in 1998 of in 2013. Ook hier toont deze tabel een duidelijke polarisatie waarbij beide groepen, diegenen die vertrouwen en diegenen die wantrouwen, aanhang winnen.

De laatste, 27ste grafiek, geeft het aandeel jongeren aan dat ooit gediscrimineerd is geweest. Ook deze grafiek komt uit de Vlaamse Migratiemonitor.²⁴

Grafiek 27: Discriminatie bij jongeren

Deze grafiek toont het aandeel jongeren dat zich in 2013 gediscrimineerd voelde. 1/3 van de jongeren die buiten België geboren zijn geven aan dat ze minstens eenmaal gediscrimineerd zijn geweest. In een column geeft de voormalige directeur van het Minderhedenforum nog andere cijfers: “Vandaag zegt één op vijf Vlamingen niemand van buitenlandse origine als poets hulp te willen inschakelen en stelt 38 procent geen vertrouwen te hebben in mensen met een migratieachtergrond. En wat zeggen wij als samenleving: ‘u doet maar’. Wij treden te weinig op, we zijn er te weinig mee bezig. Drie op vier dienstenchequebedrijven die schoonmakers uitscharen, gaan in op de discriminerende vraag van een klant - en dit met overheids-subsidies, maar tegelijk krijgen vastgestelde inbreuken zelden of nooit een juridisch staartje. Sinds 2002 leidde geen enkele inbreuk op de anti-discriminatieregels tot een strafrechtelijke vervolging”²⁵. Mensen met een migratiegeschiedenis ervaren dagelijks discriminatie en racisme.

Het is onduidelijk of er sinds de eerste metingen meer discriminatie of racisme is. Het aantal mensen met een migratieachtergrond neemt geleidelijk toe, daarenboven komt nog de vluchtelingen crisis, en vooral de verschillende aanslagen die het wantrouwen voeden. Hoe de verschillende overheden omgaan met integratie en inclusie is bepalend voor het voeden van het ver- of wantrouwen. De uitspraken van de laatste maanden door voorzitters, ministers, staatssecretarissen²⁵ geven allemaal blijk van een wantrouwen ten opzichte van mensen met een migratieachtergrond.

Het Decenniumdoel, een inclusieve samenleving, wordt niet behaald.

Integendeel, alles wijst op een verdere polarisering tussen mensen die vertrouwen en die wantrouwen, tussen mensen die willen samen leven en mensen die niet met hen willen samen leven. Een 'exclusieve' samenleving sluit uit en creëert armoede.

- 1 *Knack*, 26 juli 2017, interview met Zuhail Demir onder de titel "Kris Peeters doet aan symboolpolitiek", pag. 24 ev.
- 2 Om de evolutie van kansarmoede bij zeer jonge kinderen op te volgen wordt per jaar de kansarmoede-index voor het Vlaamse Gewest door Kind en Gezin berekend. Deze kansarmoede-index voor jaar X wordt als volgt berekend: het aantal kinderen geboren in jaar X, X-1 en X-2 in een gezin dat leeft in kansarmoede en dat woont in het Vlaamse Gewest op 31 december van het jaar X, gedeeld door het totaal aantal kinderen geboren in die 3 jaar en dat woont in het Vlaamse Gewest op 31 december van het jaar X (in percentage). Daarbij is het nuttig om te weten dat kinderen die niet in Vlaanderen geboren zijn, maar er wel wonen, toch meegeteld worden. De index moet dus begrepen worden als een cijfer over de zeer jonge kinderen die op de laatste dag van het meest recente jaar in Vlaanderen wonen.
<http://www.kindengezin.be/cijfers-en-rapporten/cijfers/kansarmoede/#Berekening-kansarmoede-in>
- 3 De beleidsbrief van mevrouw Demir Zuhail, staatsecretaris voor armoedebestrijding, april 2017, <http://www.dekamer.be/FLWB/PDF/54/0020/54K0020069.pdf>. Hierin zegt ze op pag 11: "ook – wat zeer belangrijk is in het kader van armoedebestrijding – sociale minima die niet significant onder de armoederisicogrens liggen."
- 4 Het persdossier mbt de gevolgen van de besparingen: <http://www.decenniumdoelen.be/dcd/pers/>
- 5 "Meer mensen aan het werk betekent onder andere op lange termijn betaalbare pensioenen maar ook – wat zeer belangrijk is in het kader van armoedebestrijding – sociale minima die niet significant onder de armoederisicogrens liggen. Substantieel hogere uitkeringen worden immers makkelijker realiseerbaar als er minder mensen nood hebben aan een uitkering en mensen sneller weer doorstromen naar werk." Pag 11 van de beleidsbrief van mevrouw Demir Zuhail, zie voetnoot hiervoor.
- 6 Zie onder meer de "MEDEDELING VAN DE COMMISSIE AAN HET EUROPEES PARLEMENT, DE EUROPESE RAAD, DE RAAD, HET EUROPEES ECONOMISCH EN SOCIAAL COMITÉ EN HET COMITÉ VAN DE REGIO'S. Samen aan de slag voor de jongeren in Europa. Een oproep tot actie ter bestrijding van jeugdwerkloosheid" Brussel, 2013, COM(2013) 447 final
- 7 Werkzaamheidsgraad wordt bepaald als het aandeel werkenden die in de week van de bevraging minstens 1 uur hebben gewerkt.
- 8 <https://www.vdab.be/trends/schoolverlaters.shtml>

- 9 *Cijfers over sociale economie vind je op http://www.werk.be/sites/default/files/cijfers/Beleid_in_cijfers/Sociale_Economie/de_vlaamse_sociale_economie_in_2015.pdf*
- 10 *WETENSCHAPPELIJKE GELETTERDHEID BIJ 15-JARIGEN VLAAMS RAPPORT PISA 2015, pag 158. [http://www.pisa.ugent.be/uploads/assets/140/1485507054477-Vlaams%20rapport%202015\(2\).pdf](http://www.pisa.ugent.be/uploads/assets/140/1485507054477-Vlaams%20rapport%202015(2).pdf)*
- 11 *Uit De Standaard, opiniebladzijden, dd 7 maart 2017. "Waarom zouden tweedegeneratiemigranten het op school in Maasmechelen zoveel slechter doen dan migranten in Maastricht? Aan de Maas ligt het alleszins niet, zegt Orhan Agirdag. Een onderwijsbeleid voer je niet op basis van een anekdote. Bovendien is het wetenschappelijk bewijs niet te weerleggen: allochotone ouders willen net als iedereen het beste voor hun kind. Joke Drijkoningen en Annemie Van Beirendonck geven voorbeelden van de drempels die scholen, vaak onbewust, opwerpen. Als je die aanpakt, dan ben je al goed op weg. Luk Vanmaercke ziet het breder: diversiteit is een realiteit, verlaat de uitzichtloze visie en zoek de nuance op." http://www.standaard.be/cnt/dmf20170306_02766108*
- 12 *Orhan Agirdag, De Standaard 7 maart 2017, de clash over de klas;*
- 13 *Wooncrisis in de onderste lagen van de private huurmarkt. Advies 2017-06 / 27.04.2017 Vlaamse Woonraad. <https://www.wonenvlaanderen.be/sociale-woonactoren/vlaamse-woonraad>*
- 14 *<http://huurdersplatform.be/hb/actualiteit-hb/gemiddelde-huurprijzen-volgen-inflatie-maar-opvallende-stijging-in-goedkoper-segment/>*
- 15 *Uit hetzelfde advies van de Vlaamse woonraad, pag. 8: "Vrind stelt dat de gewogen gemiddelde elektriciteitsfactuur voor huishoudelijke afnemers in december 2015 29 % hoger ligt dan in december 2014 (onder meer door de BTW verhoging en de verhoogde distributiekost). De VREG heeft becijferd dat een gezin met een verbruik van 3500 kWh in 2016 gemiddeld 285 euro meer betaalt dan het jaar voordien."*
- 16 *Uit hetzelfde advies Vlaamse woonraad, pag 7 en 8*
- 17 *Heylen Kristof, Woonsubsidies in Vlaanderen. Verdelingsanalyse voor 2013. Leuven, juni 2016. Pag 77. https://steunpuntwonen.be/Documenten_2012-2015/Onderzoek_Werkpakketten/WP7_Woonsubsidies_in_Vlaanderen_Verdelingsanalyse_voor_2013*
- 18 *Het aantal huishoudens vind je op https://www.wonenvlaanderen.be/sites/wvl/files/aantal_huishoudens_1.pdf*
- 19 *Gebaseerd op Bea Van Robaeyns en Meryem Kanmaz, Armoede bij mensen met migratieachtergrond, moeilijke strijd. Sociaal.net 10 juni 2015*
- 20 *UNIA, Jaarrapport 2015, pag 6. http://unia.be/files/Documenten/Jaarrapport/Cijferverslag_2015.pdf*
- 21 *UNIA, Jaarrapport 2015, pag 15*
- 22 *De Vlaamse Migratie- en Integratiemonitor 2013 en 2015 vind je op de site van <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/vlaamse-migratie-en-integratiemonitor-2015-1>*
- 23 *De Vlaams Migratie- en Integratiemonitor 2015, pag 130*
- 24 *De Vlaams Migratie- en Integratiemonitor 2015, pag 144*
- 25 *<http://www.minderhedenforum.be/actua/detail/column-knack-als-het-beest-los-is>*
- 26 *Zie ook uitspraken van bv Gwendolyn Rutten, Hilde Crevits, Pieter De Crem sinds maart 2017 in de verschillende media*

**10 JAAR
ARMOEDEBESTRIJDINGSBELEID:**

TIEN JAAR

ARMOEDIG BELEID

“I believe that virtually all the problems in the world
come from inequality of one kind or another.”

Amartya Sen¹

2. TIEN JAAR ARMOEDIG BELEID

10 Armoedebarmeters geven een beeld van de resultaten van 10 jaar armoedebestrijdingsbeleid. 10 jaar lang beloven de verschillende regeringen de armoede te bestrijden, de armoede te halveren, mensen die leven in armoede boven de armoedegrens te tillen, ... Niets daarvan, geen enkele indicator toont fundamenteel een verbetering. Integendeel, alle indicatoren staan op rood.

10 Armoedebarmeters tonen bijgevolg een beeld van 10 jaar armoedig armenbeleid. Meer zelfs: de laatste jaren zien we een beleid dat zich richt tegen de armen. 10 Armoedebarmeters maken duidelijk dat een ander beleid nodig is.

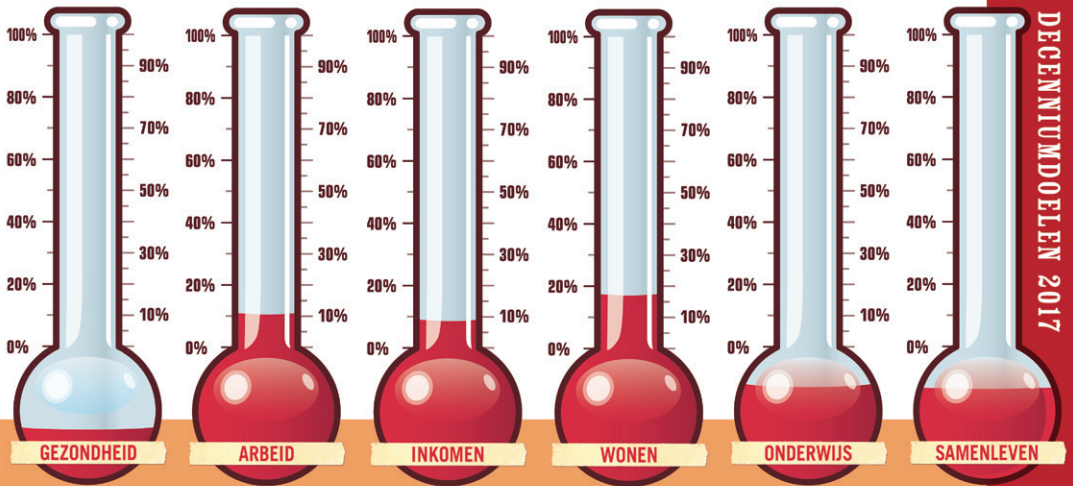
De Decenniumdoelen dagen het federale en Vlaamse beleid uit. Het beleid, want armoedebestrijding is geen taak van de staatsecretaris of de minister van armoedebestrijding alleen. Een armoedebestrijdingsbeleid is werk voor alle verantwoordelijken, op alle domeinen en op alle niveaus.

Een armoedebestrijdingsbeleid vraagt daarenboven een paradigmashift: armoede is nu immers de kanariepiet van de samenleving. Blijvende armoede ondanks alle plannen en initiatieven duidt op een structurele fout in onze samenleving. Dit verhelpen noodzaakt een andere kijk waarbij 'zorg voor allen en de samenleving' centraal staat.

Daarom moeten de samenleving en de beleidsverantwoordelijken in het bijzonder de verantwoordelijkheid opnemen om werk te maken van herverdeling, meer gelijkheid, meer zorg en meer aandacht en bekommernis voor iedereen die kwetsbaar is of wordt.

Zes doelen telt Decenniumdoelen, een voor elk belangrijk levensdomein. Een zevende doel vat alle doelen in één beeld samen.

1. EEN HALVERING VAN DE ARMOEDE

In 2006 leefden 693.000 personen onder de armoedegrens. Ons doel, een halvering betekent 346.500 personen minder. In 2015 leven er echter 663.750 mensen onder de armoedegrens: amper 30.000 personen minder dus. In percentages is de daling groter, iets meer dan 1%.

In 2006 leefde 11,4% van de Vlamingen immers onder de armoedegrens. In 2015 leeft 10,3% onder de armoedegrens. Gedurende de 10 Armoedebarmeters is het aantal mensen die leven onder de armoedegrens steeds blijven schommelen tussen de 10 en 11%. In realiteit betekenen deze schommelingen amper iets.

Sinds 2006 stijgt de kinderarmoede volgens de indicatoren van Kind en Gezin gestadig in Vlaanderen: van 6,9% tot 12% in 2015. Bijna een verdubbeling! De Vlaamse doelstelling om de kinderarmoede te halveren is m.a.w. onbereikbaar met hetzelfde beleid.

10 jaar armoedebestrijdingsbeleid heeft een muis gebaard. Na 10 jaar zijn er ongeveer evenveel mensen die leven in armoede. Een halvering van de armoede is verder dan ooit. Na 10 jaar armoedebestrijdingsbeleid zijn er immers ongeveer evenveel mensen die leven in armoede.

2. ELK GEZIN HEEFT EEN VOLWAARDIG INKOMEN

Een volwaardig inkomen is noodzakelijk om te kunnen deelnemen aan deze samenleving. Het tweede Decenniumdoel is dan ook dat elk gezin, ongeacht de samenstelling, minstens een inkomen heeft dat de Europese armoededrempel bereikt.

Sinds 2006 zijn de minima echter, nagenoeg constant, ver onder de armoededrempel gebleven, en dit ondanks alle beloften die alle regeringen hebben gedaan. Wie de evolutie van de sociale minima volgt, wordt moedeloos. 10 jaar armoedebestrijding helpt gezinnen niet uit de armoede, maar houdt ze net in armoede. De evolutie van de sociale minima toont in het beste geval een lichte verbetering, maar blijft steeds ver af van de armoededrempel. Wie dieper graaft ziet een groeiende verarming van verschillende bevolkingsgroepen.

Armoede krijgt hierdoor meerdere kleuren. Sommige groepen gaan vooruit op de armoedeladder, verontrustend is echter dat eenoudergezinnen en gezinnen met een migratieachtergrond er op achteruit gaan. Nochtans blijkt uit de evolutie van andere groepen dat vooruitgang mogelijk is mits o.a. een betere sociale zekerheid en betere arbeidsomstandigheden.

Bijzonder schrijnend en wraakroepend is de ondraaglijke lichtheid van de vele beloftes van de vele regeringen die ons land rijk is.

Na 10 jaar armoedebestrijdingsbeleid is het Decenniumdoel, elk gezin minstens een inkomen dat de armoedegrens bereikt, niet gehaald.

3. MEER GEZINNEN HEBBEN WERK

Waardig werk hebben is een hefboom tegen armoede. Niet zomaar elk werk, maar werk dat zorgt voor een volwaardig inkomen en voor een vorm van erkenning in de samenleving.

Zelfs het hebben van werk is voor velen een onbereikbaar doel. In 2006 had 9,2% van de gezinnen geen inkomen uit betaald werk, in 2015 is dit gedaald tot amper 8,7%. Sinds de nulmeting blijft dit aantal schommelen boven de 8%.

Het Decenniumdoel, de halvering van het aantal gezinnen waar niemand werkt, wordt niet gehaald. Laaggeschoolden en mensen met een migratieachtergrond blijven ver achter op de andere groepen. De kloof tussen zij en de anderen wordt steeds groter. Er wordt geïnvesteerd in een werkbonus voor zij die voltijds werken, maar niet voor hen in de sociale economie die nochtans laaggeschoolden, mensen met een migratieachtergrond en andere groepen aan de slag helpt. Het aantal mensen dat werkt en toch arm is vermindert niet en blijft schommelen rond 90.000 mensen.

4. MEER GEZINNEN WONEN GOED AAN BETAALBARE PRIJZEN

Een goede en betaalbare woning is de zorg van elk gezin. Een woning is immers meer dan vier muren en een dak. Het is de plaats van waaruit men de samenleving tegemoet treedt. Een slechte, onbetaalbare woning belemmert bijgevolg een deelname aan de samenleving.

Het Decenniumdoel vraagt een forse inhaalbeweging voor sociale woningen. Sinds 2006 zijn er 13.066 sociale huurwoningen bijgekomen. Met de sociaal-verhuurkantoor-woningen bijgerekend komen we aan 21.416 bijkomende woningen: **nog ver verwijderd van de Vlaamse doelstelling van 50.000, nog veel verder verwijderd van het Decenniumdoel van 75.000 bijkomende sociale huurwoningen.**

Het Decenniumdoel, de toename van het aantal goede en betaalbare huurwoningen met 150.000 eenheden, waarvan minstens de helft sociale woningen, wordt bijgevolg niet gehaald. De nood aan betaalbare en goede huurwoningen wordt bovendien nog groter: de wachtlijst voor een sociale woning is met de helft gestegen, de huurprijzen in de laagste segmenten van de private huurmarkt blijven stijgen, de woonlasten zijn voor minstens een kwart van de huurders en laagste inkomensgroepen veel te hoog, ... Wonen wordt moeilijk voor de laagste inkomensgroepen.

5. MEER JONGEREN HEBBEN EEN TOEKOMST NA DE SCHOOL

De school moet jongeren voorbereiden op de samenleving. Een samenleving die steeds meer eisen stelt naar letters en cijfers. Wie laaggeschoold uit de school stapt

heeft meer kans om in armoede te leven, geen werk te vinden, een slechte woning te huren en minder gezond te zijn.

Het Decenniumdoel mbt de laaggeschooldheid is ambitieus: een daling tot 3% laaggeletterdheid en laaggecijferdheid bij jongeren en dit in alle onderwijsvormen en voor alle jongerengroepen.

De evolutie van de laaggeletterdheid en laaggecijferdheid is echter niet rooskleurig: de laaggeletterdheid daalde 13,4% (min 0,7 pcp), om nu terug te stijgen naar 17%. Een forse achteruitgang van bijna 3 pcp!

Deze negatieve evolutie was reeds merkbaar bij de laaggecijferdheid: sinds de meting in 2006 stijgt de laaggecijferdheid onrustwekkend: van 11,9% naar 16,8%, een achteruitgang van bijna 5 pcp!

Het Decenniumdoel wordt bijgevolg niet behaald, integendeel de laatste PISA-meting vertoont een grotere kloof: we zijn 14 pcp verwijderd van het doel van 3%.

Ook hier horen jongeren met een migratiegeschiedenis tot de slechtst presterende jongeren.

6. MEER GEZINNEN KUNNEN NAAR DE DOKTER OF DE TANDARTS

Een woning van ontoereikende kwaliteit en te weinig comfort, te hoge energierekeningen of huurlasten, zorgt voor een slechte gezondheid. Een te laag inkomen zorgt voor uitstel van gezondheidszorgen. Slechte arbeidsomstandigheden maken mensen ziek. Laaggeschoolden hebben minder kennis over gezond leven. Kortom: arm maakt ziek.

Het Decenniumdoel, de halvering van de gezondheidsongelijkheid tussen rijk en arm, vertalen we als het dalen van het subjectief ongezondheidsgevoel van het laagste inkomenskwintiel tot 6%. De evolutie van het subjectief ongezondheidsgevoel was tot 2012 stabiel om dan fors te stijgen tot 17% in 2015. Hierdoor wordt de afstand met het beoogde doel groter: tijdens de nulmeting zagen we een kloof van 7 pcp tot het beoogde doel. In 2015 vergroot de kloof tot het beoogde doel van 6% met 11 pcp. Ondanks 10 jaar gezondheidsbeleid voelen meer en meer mensen aan de onderkant zich ongezond en stijgt het aantal mensen die hun zorg moeten uitstellen om financiële redenen.

Het Decenniumdoel, een halvering van de gezondheidsongelijkheid tussen rijk en arm, wordt niet gehaald. Integendeel, steeds meer mensen die leven in armoede of rond de armoedegrens voelen zich ongezond. De kloof tussen het subjectief ongezondheidsgevoel en het Decenniumdoel stijgt.

7. ELK GEZIN VOELT ZICH THUIS IN VLAANDEREN/BELGIË

Kunnen deelnemen aan de samenleving draagt bij tot ontplooiing en weerbaarheid. Deelnemen aan cultuur, sport, verenigingen, jeugdwerk, ... creëert een thuisgevoel. Dit thuisgevoel wordt echter door heel wat drempels belemmerd. Meer zelfs: discriminatie en racisme belemmeren mensen om deel te zijn en duwen mensen in armoede. Dit creëert een exclusieve in plaats van een inclusieve samenleving.

Het laatste Decenniumdoel, mensen in armoede verbreden hun netwerken, vertalen we in twee doelen: een deeldoel over participatie en een deeldoel over het inclusief samenleven.

Het Decenniumdoel, mensen in armoede verbreden hun netwerken, wordt niet gerealiseerd. Uit alles blijkt net dat mensen die leven in armoede minder mogelijkheden hebben om deel te nemen en dus ook minder deelnemen aan de samenleving.

Het Decenniumdoel mbt het inclusief samenleven wordt evenmin gehaald. Integendeel, alles wijst op een verdere polarisering tussen mensen die vertrouwen en die wantrouwen, tussen mensen die willen samen leven en mensen die niet met hen willen samen leven. Een 'exclusieve' samenleving sluit uit en creëert armoede.